

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Міжнародна науково-методична конференція

**ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА:
ПОГЛЯД КРІЗЬ ВІКИ**

5 грудня 2012 р.
Київ

Тези доповідей

Київ, 2012

Вітчизняна війна 1812 р. і Україна: погляд крізь віки :
тези доповідей міжнар. наук.-метод. конф., Київ, 5 грудня
2012 р. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2012. – 106 с.

До збірника включено тези доповідей учасників Міжнародної науково-методичної конференції з історії російсько-французької війни 1812 р., участі в ній України, а також методики викладання цієї теми у шкільному курсі історії.

Видання розраховане на науковців, викладачів і студентів, усіх, хто цікавиться питаннями історії України кінця XVIII – першої половини XIX ст.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Смолій В.А. – відповідальний редактор,
Ресніт О.П. – науковий редактор,
Кириєнко О.Ю., Машикін О.М., Шевченко В.В. – упорядники.

© Інститут історії України
НАН України, 2012
© Автори, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДУМОВИ, РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ТА НАСЛІДКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 р.

Ададуrow В.В. Наполеонові «українці»: шляхта Правобережжя у французьких планах воєнної кампанії 1812 р.	7
Бабилунга Н.В. 1812 год в истории народов Молдовы и Приднестровья: взгляд через столетия.....	9
Бережинский В.Г. Комплектование вооруженных сил и местные органы самоуправления Российской империи в начале XIX в. (в контексте подготовки к Отечественной войне 1812 г.).....	12
Вільшанська О.Л. Відзначення 100-літнього ювілею війни 1812 р. в Україні.....	14
Горак В.С. До питання про переможців та переможених у Бородінській битві.....	17
Дроздов Ф.Б., Николаев Д.А. Участие Нижегородского ополчения в Заграничных походах 1813–1814 гг.....	18
Кадочников О.П., Кадочникова Л.А. Народно-религиозное восприятие Отечественной войны 1812 года.....	20
Кириєнко О.Ю. Політична і військова складові російської цензури в роки війни 1812 р.....	23
Курцев А.Н. Бегство мирных жителей России от нашествия французов в 1812 г.....	24
Лапатиєва Н.В. Система комплектования вооруженных сил России во второй половине XVIII в.: опыт, пригодившийся в 1812 г.....	27
Машкін О.М. Наполеонівський окупаційний режим на тимчасово захоплених територіях Російської імперії (серпень–листопад 1812 р.).....	29
Милько В.І. Києво-Печерська фортеця в 1810–1812 рр.: оборонні заходи та укріплення.....	32
Орлик В.М. До питання фінансової складової війни 1812 р.....	34
Рахимов Р.Н. Башкиро-мещерякское войско в Отечественной войне 1812 года.....	36

Сергієнко С.Б., Готвянська А.А. Економічна роль України у Вітчизняній війні 1812 р.....	39
Сидорович Є.С. Організації роялістського походу герцогом А.Е. де Ришельє проти революційної Франції наприкінці XVIII ст. як перша спроба антинаполеонівського протистояння.....	40
Татаринов С.И., Щербак В.Г. Участие бахмутчан в войнах с Наполеоном.....	42

ПЕРСОНАЛІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 р.

Голяченко О.С. М.І. Кутузов і Горошки: маловідомі факти з волинської біографії полководця та сучасність.....	45
Донік О.М. Михайло Семенович Воронцов: шлях від героя війни 1812 р. до новоросійського генерал-губернатора.....	47
Журунова Т.Г. Посмертна легенда про князя П.Х. Вітгенштейна, записана на Поділлі.....	49
Машкин А.Н. Роль Императора Александра I в победе России над Наполеоном.....	51
Осипчук І.Ю. Дипломатична позиція Адама Чарторийського в період наполеонівських війн.....	54
Усенко П.Г. Від адмірала Чичагова до віце-адмірала Колчака та контр-адмірала Немитця: питання Константинополя.....	56
Уткін О.І. Генерали Тучкови – герої Вітчизняної війни 1812 р.....	57
Філоретова Л.М., Чорний О.В. Герої війни 1812 року в історії Центральної України.....	59
Чорний О.В. Маловідомий герой епохи наполеонівських війн генерал-майор Микола Данилович Кудашев.....	62

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ВІЙНИ 1812 р.

Голикова Н.И. 100-летний юбилей Отечественной войны 1812 года (по материалам периодической печати Вологодской губернии).....	66
Головко Ю.І. Зовнішня торгівля Південної України в умовах континентальної блокади: джерелознавчий аспект.....	68
Захарчук О.М. Дипломатія Наполеона Бонапарта в період закордонних походів Російської армії (1813–1814 рр.) у сучасній російській історіографії.....	70

Коровин В.В. Население Юго-Западного края в Отечественной войне 1812 года (на примере Курской губернии).....	73
Луняк Є.М. «Історія козаків» Шарля-Луї Лезюра (1814) в контексті козацьких зацікавлень в наполеонівській Франції.....	76
Маковей Є.О. Наполеон та війна 1812 р. в оцінці Пантелеймона Куліша.....	79
Молчанов В.Б. Джерельна база та історіографія проблеми міських органів влади в Правобережній Україні за часів наполеонівських війн.....	81
Приліпко Т.А., Марченко О.І., Новицька А.І. Вітчизняна війна 1812 року в науковій діяльності Національної історичної бібліотеки України.....	84
Цигульський С.М. Малоросійське козацтво у війні 1812 р.: історіографія проблеми.....	86
Шевченко В.В. Причини невдачі Наполеона в 1812 р. з погляду історика Василя Ляскоронського.....	88

**ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА 1812 р.
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

Биба Є.В. Теоретичні та методичні засади організації та проведення уроку-суду історії при вивченні теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна» (Історія України, 9 клас)....	90
Бідун Ю.В. Методика використання та проведення рольових ігор при вивченні теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна» (Історія України, 9 клас).....	91
Вергун С.І. Формування культури дискусії на уроках історії України у 9 класі при вивченні теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна».....	93
Желіба О.В. Дидактичні засади використання умовно-графічної наочності при вивченні російсько-французької війни 1812 р.....	94
Загребельна Н.І., Ухаль В.М. Теоретичні і методичні засади використання художньої літератури на уроках історії України у 9 класі (на прикладі вивчення теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна»).....	96

Коляда І.А. Теоретико-методичні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках історії України у 9 класі при вивченні теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна (І. Котляревський – організатор козацьких полків у війні 1812 р.)».....	97
Лазоренко В.В. Формування толерантності та культури дискусій на уроці-семінарі з історії України у 9 класі при вивченні теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна».....	99
Махотенко М.А. Методичні засади формування уявлень про воєнну історію при вивченні питань війни 1812–1814 рр. у сучасному шкільному курсі історії України.....	100
Милько Ю.І. Війна 1812 р. в художньо-літературних образах.....	101
Ніколайчук Д.О. Дидактичні засади використання живопису на уроках історії України при формуванні уявлень про участь українців у російсько-французькій війні 1812 р. (на прикладі вивчення історії України, 9 клас).....	103
Павлюченко В.Ю. Шкільний історичний гурток: методика і практика вивчення проблем з історії російсько-французької війни 1812 р.....	104
Товчигречка В.Г. Теоретичні засади формування уявлень учнів про суспільно-політичне життя у Наддніпрянській Україні у першій третині ХІХ ст. (на прикладі вивчення ставлення представників основних таборів української еліти до війни 1812 р.).....	105

ПЕРЕДУМОВИ, РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ТА НАСЛІДКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 р.

НАПОЛЕОНОВІ «УКРАЇНЦІ»: ШЛЯХТА ПРАВОБЕРЕЖЖЯ У ФРАНЦУЗЬКИХ ПЛАНАХ ВОЄННОЇ КАМПАНІЇ 1812 р.

Ададуrow В.В.

(м. Львів)

На протязі всієї кампанії 1812 р. три південні провінції колишньої Речі Посполитої – Волинь, Поділля й Україна – залишалися завдяки своєму стратегічному розташуванню між кордоном Варшавського герцогства, австрійською Галичиною та Дніпром об'єктом помітного, утім доволі двозначного, зацікавлення з боку Наполеона.

У 1812 р. погляд Наполеона на тутешні землі не виходив поза межі їхнього трактування як царини, де суспільні відносини, а відтак і поведінкові стратегії загалу мешканців визначалися непохитним, попри поділи Речі Посполитої, домінуванням шляхетської верстви. Тож не дивно, що всі три (!) документально зафіксовані випадки вживання Наполеоном під час війни 1812 р. топоніму «Україна» не мали нічого спільного з сучасним розумінням України як державної нації, а стосувались витягнутої вузькою смугою вздовж правого берега Дніпра від Києва до Черкас країни вже неіснуючої Речі Посполитої. Саме тому, ще напередодні походу в Росію Наполеон, який був переконаний, що саме підтримка з боку шляхтичів надасть йому необмежений доступ до людських і матеріальних ресурсів західних окраїн Росії, висловив французькому резидентові у Варшаві Л.-П.-Е. Біньону своє бажання мати при своїй генеральній квартирі

чотирьох чи п'ятьох високих за статусом поляків, яким були би знайомі місцеві особливості Литви, України, Поділля, Волині.

Південні провінції колишньої Речі Посполитої цікавили Наполеона, як, зрештою і в 1807 р., з точки зору розгортання у тилу російської армії повстання польської шляхти. Однак наближений тоді до нього польський генерал Сангушко вказав Наполеонові принаймні три важливих наслідки зайняття Волині протягом найближчого часу.

Перший із них полягав у сформуванні в жовтні 1812 р. до восьми тисяч легкої кінноти, складеної з дрібної шляхти краю; позаяк же кожен шляхтич мав власного коня і спис, то формування цього корпусу не потребувало б фінансування з боку Франції. Другий наслідок стосувався забезпечення артилерії Великої армії достатньою кількістю коней, яких навряд би вдалося роздобути взимку у Росії. Третій же полягав у спроможності скористатися плодами цьогорічного врожаю, але для цього слід було зайняти Волинь до закінчення жнив, оскільки росіяни могли знищити зібране збіжжя, як вони це зробили у Литві та Білорусії. Окрім того, опанування кордону з Галичиною надало б французам унікальну можливість купувати значну кількість худи та збіжжя в цій австрійській провінції.

Не гаючи часу, французьке керівництво поспішало скористатися хиткими плодами перших успіхів на Волині, здійснивши низку заходів щодо організації збройних загонів на окупованих територіях південно-західного пограниччя Росії. Так, у середині серпня військовий комендант Варшави А. Дютаї відправив до Ковельського і Володимирського повітів Волинської губернії групу польських офіцерів на чолі з «стілки [польських] офіцерів, скільки це було можливо, щоб сформувати [керівні] кадри та підтримати повстання на Волині». За рекомендацією наполеонівського військового начальства її очолив уродженець Волині бригадний генерал Л. Кропінський. Маючи на меті захопити населення Волині до набору в військо, французьке командування надіслало у штаб корпусу К. Шварценберга значну кількість друкованих агітаційних матеріалів зі звітками про перемоги Наполеона над росіянами. Однак сам Л. Кропінський був зму-

шений визнати, що за три тижні перебування у Володимирі-Волинському до нього зголосилися лише двоє захоплених романтичними ідеями братів – Д. і М. Стецькі, які привели з собою сотню своїх озброєних та екіпірованих кріпаків.

Таким чином, ми охарактеризували плани Наполеона в 1812 р. у зв'язку з його уявленнями про тогочасні етно-соціальні відносини на Правобережжі. На основі низки нових документальних свідчень доведено, що Наполеонові було зовсім невідоме сучасне розуміння поняття «українець», а єдиною нацією, яка замешкувала Волинь, Поділля й Україну була в його уяві річ-посполитська шляхта.

1812 ГОД В ИСТОРИИ НАРОДОВ МОЛДОВЫ И ПРИДНЕСТРОВЬЯ: ВЗГЛЯД ЧЕРЕЗ СТОЛЕТИЯ

Бабилунга Н.В.
(г. Тирасполь)

В 2012 году исполнилось 200 лет со дня разгрома Россией султанской Турции, минуло два столетия Бородинской битвы и победы русского народа в Отечественной войне 1812 г., а также 200 лет со дня освобождения Бессарабии от трехсотлетнего османского ига и присоединения этой территории к России. Но, пожалуй, нигде, кроме Молдовы, эти события не вызвали столь бурных дискуссий, научных споров и политических решений на государственном уровне.

Власти Молдовы объявили «день траура» в годовщину «незаконной аннексии». Прорумынские партии и движения в Кишиневе по этому поводу публично пролили ведра горьких слез, а эксцентричный бывший президент Михай Гимпу даже заявил по этому случаю, что русские танки уже два столетия подряд дают землю Молдовы. Генеральный примар Кишинева Д. Киртоакэ объявил 16 мая днем траура в столице, а лидер Либеральной партии предложил придать этому дню статус дня национальной скорби и объявить траур по всей стране,

поскольку «16 мая 1812 года царская Россия подписала с Турцией договор, разорвавший на две части сердца молдаван. С тех пор прошло 200 лет, и все, что мы сейчас имеем – бедность, нищета, коррупция, коммунизм, – связано с оккупацией в 1812 году, которая послужила фундаментом для оккупации в 1940 году». 13 мая 2012 года Гражданская платформа «Действие 2012» организует марш по случаю 200-летия аннексии Бессарабии Российской империей. Власти Кишинева задалась целью привлечь внимание граждан Молдовы, в особенности молодых, к катастрофическим, по мнению муниципальных чиновников, последствиям заключения Бухарестского договора. Лишь парламентская группа социалистов заявила, что «200 лет были и остаются периодом молдо-российских отношений. Не надо ставить под угрозу отношения, столь важные для нашей республики. Когда кто-то пытается сделать это и выступает со смехотворными идеями, мы должны иметь четкую позицию».

Впрочем, так объективно сложилось, что борьба молдавского народа с османами в 1806–1812 гг. как-то померкла в свете Отечественной войны 1812 года. Еще раньше, в 1787–1791 гг., Ясским мирным договором закончилась очередная кампания русских против Османской империи, в результате которой к России отходило все Приднестровье. Русская дипломатия рассматривала освобождение братских православных народов от мусульманского ига как важнейшую стратегическую и тактическую задачу всей политики страны в Восточном вопросе, и эти меры с одобрением воспринимались в обществе Молдавии и Валахии.

Однако соблюдать взятые на себя обязательства Блистательная Порты, провоцируемая французами, не собиралась. Поэтому в ноябре–декабре 1806 г. командующий русскими войсками в Подолии генерал И.И. Михельсон переходит Днестр и занимает оба Дунайских княжества с крепостями Хотин, Бендерами, Килией и Аккерманом а также городами Галац, Бухарест, Яссы. На протяжении 1809–1811 гг. турки теряют также укрепленные пункты Исакчу, Тульчу, Бабадаг. Мачин, Измаил, Браилов, Мангалию, Кузгук, Пазаджик, Силистрию и Разград. В апреле 1811 г. в Бухарест приезжает новый главнокомандую-

щий Молдавской армией граф М.И. Кутузов, который, отказавшись от всех наступательных действий против турок, выводит русские войска из большинства занятых ими крепостей.

В начале января 1812 г. армия Александра Первого готовится к новому наступлению. Проиграв ряд битв, османы заключают в Бухаресте 16 мая 1812 г. (по новому стилю – 28 мая) (т.е. – за 26 дней до вторжения Наполеона в Россию) новый мир с русскими, навсегда покидая по его условиям Бессарабию и Западную Грузию, междуречье Днестра и Прута, крепости Хотин, Сороки, Бендеры, Аккерман, Килию, Измаил.

Бухарестский мир 1812 г. сыграл в судьбах молдавского народа как и в исторической судьбе Приднестровья совершенно исключительную, выдающуюся роль. Это, впрочем, не помешало румынским историкам XIX–XX ст. толковать его в том смысле, что присоединение Бессарабии к России стало «трагическим событием» в истории народа, так как страну разделили на две части, что по своей сути является актом неприкрытой аннексии и расчленения единого суверенного государства. Забывая при этом, что процесс расчленения Молдавии Портой начался еще в 1484–1775 гг., когда здесь был создан целый ряд турецких административных структур – райятов, а север края, – Буковина передана Австрии. Кроме того, до 1812 г. как минимум на семь частей (округов) была разделена и территория исторической Бессарабии.

Таким образом, на протяжении ряда веков история с очевидностью доказывала: успехи и счастье, победы и процветание сопровождали эпохи, когда наши народы были едины, – вместе отражали набеги неприятелей, вместе переживали годы лихолетий и трудностей, вместе мирно благоустривали свое житье во имя будущего. Нас объединяли не только единые задачи борьбы против общих врагов, защиты своего достоинства и строительства общего дома, но и единые морально-нравственные ценности и устои, духовные идеалы, Русская Православная Церковь.

**КОМПЛЕКТОВАНИЕ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ
И МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ САМОУПРАВЛЕНИЯ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В НАЧАЛЕ XIX в.
(В КОНТЕКСТЕ ПОДГОТОВКИ К
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1812 г.)**

Бережинский В.Г.

(г. Киев)

В начале XIX в. в России насчитывалось 43 млн. 785 тыс. чел. населения. С 1801 г., после убийства Павла I, воцарения Александра I и до Аустерлица (1805 г.) российские вооруженные силы не подвергались каким-либо значительным преобразованиям. Армия, предназначенная, как говорилось в императорском указе 1801 г., «для внешней обороны и сохранения внутренней тишины», комплектовалась путем рекрутских наборов. Рекрутские присутствия учреждались в каждом «приемном месте», которых полагалось не более 4-х в губернии (одно в губернском городе). В городах, посадах и местечках непосредственное заведование рекрутскими делами лежало на обязанности городских дум и ратуш, действовавших под руководством казенных палат и при содействии рекрутских старост, выбиравшихся обществом на 3 года, по одному на каждый участок, а также добросовестных работников думы или ратуши, выбиравшихся также на 3 года, от 2 до 12 на участок, «в помощь и для совета рекрутским старостам» и местной полиции.

До 1808 г. собранные по губерниям рекруты направлялись непосредственно в полки. Согласно «Генеральному учреждению...» 1766 г. обучение рекрутов до того, как они поступят в регулярные войска, воспрещалось. При таком порядке пополнения армии войсковые части получали необученных рекрутов. В октябре 1808 г. было утверждено «Положение о приеме рекрут, препровождении и содержании их в запасных рекрутских депо». Запасные рекрутские депо решено было учредить по одному на каждую дивизию. В каждом из них полагалось обучать в среднем по 2280 чел. с небольшими отклонениями в зависимо-

сти от рода войск, «для коих запасное депо учреждено». Рекруты согласно положению поступали в запасные депо на 8–9 месяцев, а «после разойдутся по полкам, зная главные правила военной службы и имея уже навык к жизни солдатской».

В январе 1811 г. были учреждены четыре рекрутских депо специально для артиллерии. В марте того же года все запасные рекрутские депо было решено называть просто рекрутскими. В сентябре 1811 г. при гарнизонных внутренних батальонах создаются 10 запасных рекрутских депо 2-й линии. 22 ноября 1811 г. было принято решение: «1) обе рекрутские дивизии впредь именовать 1-м и 2-м резервными корпусами, 2) рекрутские бригады именовать дивизиями, 3) каждое депо, состоящее из шести батальонов, числить бригадой.

К 1800 г. ежегодная потребность в рекрутах определялась для сухопутных войск (их было около 400 тыс.) в 25 тыс. чел. Население, обязанное поставлять рекрутов, насчитывало около 16 млн. чел. При Александре I с 1802 по 1825 гг. было произведено 18 рекрутских наборов, при этом общее количество рекрутов составляло почти 2 млн. чел., от 16,5 млн. чел. населения, несшего «рекрутскую повинность натурою». Кроме рекрутов в армию нижними чинами зачислялись юноши–дети солдатские, закончившие солдатские гарнизонные школы. Солдатских детей, или военных кантонистов, стали обучать грамоте и ремеслу при полках и батальонах еще при Петре I. С организацией военных поселений дети жителей округов военных поселений стали считаться также военными кантонистами, в связи с чем численность их значительно возросла.

В тоже время комплектование войск командным составом в первой половине XIX в. не встречало особых затруднений. Численность офицерского корпуса в первой половине XIX в. была довольно устойчива. В 1803 г. в армии было около 12 тыс. офицеров. Срок службы офицеров не был определен. Каждый офицер имел право выходить в отставку в любое время. Во время войны с Францией, в ноябре 1806 г., в целях увеличения численности армии был объявлен манифест об образовании милиции или земского войска, причем опыт этот был с успехом повторен и после нашествия Наполеона на Россию.

Таким образом, численность российской армии в начале XIX в. постоянно росла. На январь 1805 г. сухопутных войск, которые подразделялись на полевые, гарнизонные и иррегулярные (главным образом, казачьи), вместе с набранными рекрутами и нестроевыми насчитывалось 550 496 чел. К 1812 г. численность регулярных сухопутных войск значительно возросла: к январю 1811 г. насчитывалось почти 538 тыс. чел., а в марте 1812 г. – 590 973 чел., в том числе пехоты – 347 828, т.е. 59% (из этого числа гвардейской пехоты 13 008 чел.), конницы – 76 122 чел. – 13% (гвардейской конницы 5 308 чел.) и артиллерии 37 896 чел., т.е. 6,5% (без понтонных рот), в том числе в гвардейской артиллерии 5 рот, 58 орудий – 1 263 чел.

ВІДЗНАЧЕННЯ 100-ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ ВІЙНИ 1812 Р. В УКРАЇНІ

Вільшанська О.Л.

(м. Київ)

Перемога у війні 1812 р. справила сильне враження на все суспільство, викликала надзвичайний сплеск патріотичного піднесення. І навіть через сто років Вітчизняна війна 1812 р. продовжувала слугувати джерелом патріотизму.

Підготовка до ювілею почалася заздалегідь. Спеціально призначена комісія мала скласти програму урочистостей на Бородінському полі й у Москві, визначити загальний порядок святкування сторіччя Вітчизняної війни в Імперії і кількість коштів, необхідних уряду на ці урочистості.

Було запроваджено цілий ряд попередніх заходів для вшанування пам'яті полеглих воїнів. Упорядковувалися старі монументи та готувалися до урочистого відкриття нові. Друкувалися літературні й наукові історичні твори, писалися картини та музичні твори, ставилися вистави, знімалися фільми, присвячені подіям війни з Наполеоном.

Уже з середини серпня 1912 р. газети детально висвітлювали порядок підготовки до святкування, наводили щоденну хроніку подій столітньої давності, що сприяло поширенню історичних знань та патріотичному вихованню населення.

Основні урочистості відбулися на Бородінському полі та у Москві 25–29 серпня. «Весь Петербург переселяється до Москви, пущено додаткові потяги, готелі переповнені» – писали газети.

Від Києва для участі у ювілейних святкуваннях відправлено делегації, зокрема депутація Київського учбового округу. До Москви виїхав київський губернатор А. Гірс. Для підтримки порядку з Києва командировано двадцять п'ять околоточних наглядачів та п'ятдесят городових.

У провінційних губернських та повітових містах, зокрема, і в Україні урочистості пройшли за певним усталеним сценарієм узгодженим та затвердженим місцевими думами.

Святкування розпочалося 25 серпня. В церквах відслужили панахиди за імператором Олександром I і всіма полеглими у війні вождями і воїнами. Впродовж ювілейного тижня проводилися різноманітні заходи. Відбулися військові паради та паради учнів навчальних закладів, хресні ходи, народні гуляння, демонстрація світлових картин, феєрверки, урочисті вистави, виступи оркестрів та ін. Будинки декоровано живими рослинами, прапорами, ілюмінацією, тощо. Публіка перебувала у патріотичному піднесенні.

У Миколаєві 26 серпня за участі військ та учнів було відкрито пам'ятник-обеліск героям Вітчизняної війни. В Одесі скульптором М. Молінарі виготовлено тимчасовий пам'ятник Олександрю I. У Кременчуці 26 серпня було урочисто закладено нову школу.

Під час святкування проводилися благодійні заходи. Так 25 та 26 серпня їдальнею товариства допомоги бідним м. Маріуполя було відпущено безкоштовно за рахунок біржового комітету 313 обідів для бідних. В Одесі 25 серпня в усіх дешевих їдальнях було влаштовано безкоштовні покращені обіди.

Біржовий комітет у Маріуполі з нагоди свята постановив вносити щорічно плату за п'ятьох учнів Технічного училища – дітей бідних робітників, за вибором біржового комітету і просив надіслати список найбідніших з них, щоб обрати стипендіатів.

Учні середніх та нижчих навчальних закладів звільнялися від занять: 25 серпня – для участі у богослужіннях і 27 серпня – для розумних розваг під наглядом викладачів.

За розпорядженням начальника Південно-Західного краю генерал-ад'ютанта Ф. Трепова вдвічі було зменшено адміністративні покарання в ознаменування століття Вітчизняної війни.

Слід зазначити, що 100-літній ювілей викликав суспільне піднесення, що позначилося і на деяких аспектах повсякденного життя. Тема війни 1812 р. стала модною, і досить вдало використовувалася. Газети писали про «наполеоманію»: «рестораны, кофейные и театры переполнены доморощенными «Бонапартами». Прически, бритье лица, манеры носить шляпу и... даже поэты молодые люди копируют с Наполеона. Парикмахеры говорят, что к ним прямо являются с требованием – «постричь и побрить под Наполеона». Популярності набули у той час історичні анекдоти про Наполеона. Безліч предметів повсякденного вжитку (мило, цигарки, цукерки) отримали назву «Наполеон» чи містили його зображення. У газеті «Киевлянин» знаходимо рекламу одеколону та парфумів «Память Наполеона» тов-а Брокер і К у «вишуканому шліфованому флаконі з бронзовим орлом». Про експлуатацію образу Наполеона зазначалося навіть у памфлетах.

У зв'язку з ювілейними урочистостями в книжкових магазинах підвищився попит на «Війну і мир» Л. Толстого.

Впливу зазнала і жіноча мода. На часі стали сукні-ампір та зачіски у цьому стилі. Загальне захоплення періодом війни 1812 р. виявилось в архітектурі та оздобленні інтер'єрів і предметів повсякденного вжитку, позначених стилістичними рисами ампіру та класицизму (класичні фронтони, барельєфи, пілястри з канелюрами, гірлянди та ін.). У Києві протягом 1911–1914 рр. зведено ряд будинків саме у такому стилі на вул. Маріїно-Благовіщенській, Пушкінській, Круглоуніверситетській та ін. за проектами П. Альошина, М. Даміловського.

Таким чином, 100-літній ювілей війни 1812 р. мав значний пролонгований суспільний резонанс.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕМОЖЦІВ ТА ПЕРЕМОЖЕНИХ У БОРОДІНСЬКІЙ БИТВІ

Горак В.С.

(м. Київ)

26 серпня 1812 р. відбулася Бородінська битва – одна з найбільших військових баталій у світовій історії. Однією з її характерних рис стала відсутність явного переможця, притаманного переважній більшості інших баталій, і саме цей факт спричинив наявність різних, часто-густо – діаметрально протилежних, поглядів на її головний військовий результат. Більшість французьких істориків були і є впевненими у тому, що у Бородінській битві перемогла саме Велика армія Наполеона. Навпаки, значна кількість російських і радянських істориків стверджують, що генеральний бій біля села Бородіно виграла саме російська армія, керована М.І. Кутузовим. Частина істориків з різних країн вважають, що переможцем не можна вважати жодного з противників. На їх думку, ця битва закінчилася непевно, інакше кажучи, її результат був нічийним.

Ми вважаємо, що це питання можна і потрібно розглядати з трьох різних точок зору – вузьковійськової, військово-стратегічної і морально-психологічної. У вузьковійському сенсі можна стверджувати, що у битві «біля Москви-ріки» перемогла французька армія, бо саме вона врешті-решт виявилася сильнішою у надзвичайно впертій боротьбі за головні укріплені пункти російської армії – село Бородіно, Курганну висоту і так звані флеші Багратіона. При з'ясуванні цього питання з військово-стратегічної точки зору треба перш за все прийняти до уваги ті цілі, які ставили собі Наполеон і Кутузов. Наполеон волів так чи інакше знищити російську армію і без усяких перепонів увійти до Москви. Кутузов збирався витримати ворожий натиск, завдати ворогові сильних ударів і незабаром перейти у рішучий контрнаступ, який означав би докорінний перелом у війні.

У цьому плані жодний з військових керівників не досяг повністю своєї мети. Наполеон зумів завдати армії Кутузова суттєвих втрат (загинуло близько 40 тис. російських солдатів і офіцерів), але повністю ліквідувати її він не зміг. Своєю чергою, війська Кутузова витримали масовані атаки противника, знищили при цьому близько 60 тис. його солдатів і офіцерів, але внаслідок власних великих втрат виявилися нездатними не тільки на серйозний контрнаступ, а й на повторну битву, внаслідок чого пізніше французи увійшли до Москви. На цій підставі можна зробити висновок – це грандіозне військово-протистояння наполеонівської і російської армії закінчилося вничю, яка у цілому є нетиповою для військових битв.

Що ж стосується морально-психологічного «виміру» даного питання, то існує чимало різних джерел (у тому числі і французьких), які переконливо свідчать: за височиною свого морального духу російська армія набагато переважала армію Наполеона. Це дало можливість великому російському письменнику Л.Н. Толстому зробити висновок, що у Бородінській битві російська армія отримала переконливу моральну перемогу.

УЧАСТИЕ НИЖЕГОРОДСКОГО ОПОЛЧЕНИЯ В ЗАГРАНИЧНЫХ ПОХОДАХ 1813–1814 гг.

Дроздов Ф.Б., Николаев Д.А.
(г. Нижний Новгород)

6 июля 1812 г. императором Александром I был издан манифест «О сборе внутри государства земского ополчения». 18 июля был опубликован новый Указ, где предписывались конкретные меры по организации территориальных военных ополчений, которых должно было стать три: а) Московское; б) Петербургское; в) Поволжское, куда входили и формирования Нижегородской губернии. Начальником ополчения третьего округа был назначен генерал-лейтенант Петр Александрович Толстой, под начальством которого оказалось 11 250 пеших ратников и

240 лошадей (15 пехотных батальонов) и один конный полк – 760 человек и 674 лошади.

Нижегородские ратники не успели принять участие в боях Отечественной войны. Они двинулись в поход лишь во второй половине декабря 1812 г. Сперва планировалось использовать нижегородцев против левого фланга неприятеля по левобережью реки Оки – в Рязани, Туле и Калуге. Но после начала отступления французов планы были изменены. 18 декабря 1812 г. высочайшим повелением маршрут следования был продлен до Волынской губернии, где ратникам надлежало расположиться в районе Житомира – Новгород-Волынского – Овруча – Мозыря.

Путь нижегородцев к театру военных действий можно проследить на примере маршрута следования 3-го пехотного полка полковника В.А. Воинова. Из Нижнего полк побатальонно выступил к середине декабря. По списку на 3 января 1813 г. в своем составе он имел 3 батальона суммарной численностью свыше 2 тысяч человек и 130 лошадей. К марту месяцу полк достиг Киева и расположился в Васильковском повете Киевской губернии, откуда в конце апреля выступил на Житомир. Присоединение ополчений к армии позволило не только использовать их непосредственно в боевых действиях, но и освободить строевых солдат от охраны обозов, лагерей, коммуникаций, складов; работы санитарями, саперами, ездовыми, – таким образом усилить регулярные войска.

Летом 1813 г. ополчение 3-го округа влилось в Польскую армию Л.Л. Беннигсена, в которую, помимо этого, входили корпуса генералов И.И. Маркова и Д.С. Дохтурова. С 18 по 25 августа ратники прошли дополнительную военную подготовку, после которой им был проведен смотр. Командующий ополчением генерал-лейтенант граф Толстой отметил их высокий боевой дух. 6 сентября 1813 г. ополчение вступило в пределы Силезии и Саксонии, преследуя отступавшие разрозненные французские отряды. В конце этого же месяца поволжское ополчение приняло участие в осаде Дрездена, где особо отличился 2-й Нижегородский пехотный полк подполковника А.П. Ровинского. 6 октября ополченцы были передвинуты к де-

ревне Петерсвальде, а после капитуляции Дрездена, последовавшей 30 октября 1813 г., двинулись к Магдебургу и Гамбургу. Прославились нижегородцы и в деле ликвидации последнего очага сопротивления противника на Эльбе – в Гамбурге (декабрь 1813 – май 1814 гг.). Тогда же их 5-ый пехотный полк, совместно с башкирской конницей генерала Розена, принимали участие в осаде крепости Глогау, где полгода отчаянно сопротивлялся неприятельский гарнизон.

28 октября 1814 г. последовал Указ Александра I Сенату «О роспуске ополчения», собранного на защиту Отечества в 1812 г. Нижегородские рядовые ополченцы почти полгода возвращались домой через Польшу и Литву. К весне 1815 г. части нижегородского ополчения вернулись домой. Воины должны были сдать «...все без изъятия оружейные и амуничные вещи и прочие военные снаряды, оружие и патроны». Возвратившиеся домой рядовые нижегородские ополченцы, как и везде в России, были возвращены в прежнее крепостное состояние.

Своеобразной финальной точкой в перечне наград за войну 1812 г. и Заграничные походы можно считать фразу из императорского манифеста от 30 августа 1814 г.: «Крестьяне, верный наш народ, да получают мзду свою от Бога...».

НАРОДНО-РЕЛИГИОЗНОЕ ВОСПРИЯТИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ 1812 ГОДА

Кадочников О.П., Кадочникова Л.А.

(г. Винница)

Войны получают разные определения. Сущность, цели, задачи и, главное, дух войны 1812 г. для Российской империи и её народов был оборонительно-защитающий, по духовной сути война была отечественной и религиозной. Историки оказываются в затруднении, чтобы дать единое определение войне с точки зрения французской квазимперии, авторам этой статьи сложно

принять толкование смыслов и духа войны, которые сегодня существуют в ряде трудов о «франко-русской войне».

С какой целью Наполеон Бонапарт решился вторгнуться в Россию, для чего столь долго готовился к войне, собирая всю Европу в кулак: её армии, экономику, вырабатывая идеологию нового мироустройства? Не дав четкого ответа на этот вопрос, не возможно разглядеть величие Победы в Отечественной войне русского народа, дать верные оценки. В репликах Наполеона о причинах войны постоянным было указание об опасности России для нового мира, «каменщиком», которого он являлся.

Иногда символическое значение некоего культурно-социального явления может образно раскрыть суть Истории и Времени, хотя, возможно, и оставаясь лишь метафорой или художественным толкованием.

Французская империя Наполеона энергично приступила к реформированию европейского пространства, систем государственной власти, экономики и, духовно-религиозной жизни завоеванных государств, выстраивая иную идеологию, отличную от прежней. Одной из реформ было изменение правил движения по дорогам, заменившее традиционное левостороннее движение на правостороннее. Сложившаяся в Европе система движения, согласно военно-рыцарского кодекса расположения путников, была заменена на противоположную. Началась протоголобализация с искусственным и насильственным фактором внедрения во все-европейских масштабах. Это было первое тоталитарное вторжение в божественный миропорядок с замещением сакральных монархий установлением диктатуры семейно-кланового управления. Осуществлялось решительное изменение духовного мира и ментального начала народов стран Европы. Европа не только в прямом, но и в переносном значении пошла, поскакала, поехала по-новому, изменив не столько полярность движения, сколько традицию.

Войну 1812 г. мы и сегодня, спустя 200 лет, не назовем сухо: «франко-русская» или «русско-французская». «Потому что это было противостояние всей Европы и России, новый крестовый поход против Отечества нашего. А еще точнее сказать – антикрестовый, потому что крестов на знаменах у врагов наших

не было, и шли наполеоновские храбрецы к нам, чтобы сбивать кресты с куполов церквей и колоколен»¹. «Захватчики не воспринимали Россию как Святую Русь, не видели в наших православных храмах места поклонения Богу – все это воспринималось как объект разграбления, объект надругательства»².

Наполеон напрасно прождал на Поклонной, святой для русских горе, духовных воротах в столицу, ключей, как принято было в Европе. Духовные ключи к Москве, сердцу России были недоступны, особенно с личной потерей христианской веры. Не замечая коленопреклоненных молитв плененных русских, Бонапарт, увидев, в Москве сорок сороков храмов недоуменно воскликнул: «Зачем столько? Ведь сейчас уже никто не верит в Бога!». «Придя в Москву без ключей, Наполеон вломился в незнакомый город, как вор в чужой дом»³. Как говорится в пословице, пришел в монастырь со своим уставом. Народ ополчился против Наполеона в защиту веры православной, заклеив нашествие образами налета библейской саранчи, мрака тьмы египетской, а главу назвав супостатом, басурманином, антихристом, корсиканским чудовищем, идолом зла. Люди «выступали в битву, они призывали помощь Божию и осознавали себя защитниками не только своих очагов, не только своего земного отечества, но и своих святынь»⁴.

Святитель Филарет (Дроздов) точно определил духовные составляющие победы в Отечественной войне 1812 г.: «Верный народ не поколебался, но вверил судьбу свою Богу и монарху. Крепкий союз любви между подданными и государем... есть другой источник силы, сохранившей невредимой целостность государства против напряженнейших усилий к его потрясению и

¹ *Леонова А.* Идол Франции сокрушился о грудь России. Русские святые об Отечественной войне 1812 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/arhiv/5719.htm>.

² Там же.

³ *Васькин А.* Три ошибки Наполеона. Что бывает с теми, кто не понимает загадочную русскую душу // Независимая газета. – 30 августа 2012. – С. 4.

⁴ *Сегень А.* Памяти 1812 года. Война священная. Ч. 1, Ч 3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.pravoslavie.ru/smi/55918.htm.

сообщившей благоустройство и живость его действиям во дни нестроения. Будучи уверен в чувствах своего народа, он пригласил его ко всеобщему восстанию против врага, и, точно, все восстали. Идол Франции сокрушился о грудь России»¹.

ПОЛІТИЧНА І ВІЙСЬКОВА СКЛАДОВІ РОСІЙСЬКОЇ ЦЕНЗУРИ В РОКИ ВІЙНИ 1812 р.

Кирієнко О.Ю.

(*м. Київ*)

Початок правління імператора Олександра I супроводжувався участю Росії в антифранцузьких коаліціях, війнами з Туреччиною 1806–1812 рр., зі Швецією 1808–1809 рр., тріумфом у Вітчизняній війні 1812 р. Необхідно було дотримуватися режиму військової таємності, стримувати громадську думку і журналістику, які як камертон, відображали поразки й успіхи Росії та її союзників у всіх військових баталіях. Механізмами виконання цих завдань ставали загальна та військова цензура.

У Російській імперії на початку XIX ст. апарат цензури ще тільки набував більш-менш оформлених рис. 9 червня 1804 р. імператор Олександр I затвердив Перший цензурний статут. Історик і сучасник його царювання М. Богданович зазначав: «Умеренное направление нашего цензурного устава (1804 г.) было изменено произвольным толкованием важнейших параграфов его».

Із 1805 р. необхідно було стримувати російське суспільство у симпатіях до Франції та її культури. Після Тільзійського миру міжнародна ситуація змінилася, і до 1812 р. цензура навпаки забороняла вітчизняним друкованим виданням критикувати та висміювати Наполеона.

В умовах війни 1812 р. пресі доводилося використовувати лише офіційні «сильно прикрашенные, преломленные сквозь призму воинственного патриотизма» повідомлення зі штабу го-

¹ *Леонова А. Указ. соч.*

ловнокомандувача. Інформація з інших джерел (чутки, власні спостереження журналістів, свідчення очевидців) через пильний цензурний контроль, особливо у Петербурзі та інших містах країни, апріорі не могли потрапити на сторінки періодичних видань. Влада боялася, що повідомлення про відступ російської армії можуть загострити невдоволення політикою уряду й активізувати соціальні та сепаратистські рухи на окраїнах імперії.

Інформаційний вакуум мала заповнити пропагандистська продукція та «Известия с армии», що виходили при штабі Кутузова.

Військова складова у пресі та іншій друкованій продукції мала контролюватися спеціальним департаментом військового міністерства, листи іноземних підданих постійно перлюструвались.

Отже, політична і військова складові життя імперії у 1812 р. були фактично виключені з кола інтересів преси, критика влади була неможливою як через цензурний контроль, так і недостатній розвиток самої журналістики.

БЕГСТВО МИРНЫХ ЖИТЕЛЕЙ РОССИИ ОТ НАШЕСТВИЯ ФРАНЦУЗОВ В 1812 г.

Курцев А.Н.
(г. Курск)

После вторжения 12 июня 1812 г. на российскую землю армия Наполеона быстро захватила Виленскую, Гродненскую, Минскую, Витебскую и Могилевскую губернии, выйдя на флангах к Балтике (г. Риге) и Волыни (г. Луцку). Первой беженской волной стал небольшой слой русских выходцев из местных городов, включая «торговцев» и остальных «обывателей», которые стихийно выехали с «семьями и имуществом» на восток по причине «страха и ужаса» перед врагом. «Чиновники, находившиеся в штатской службе, им последовали, а некоторые и упредили». Только с конца лета – начала осени 1812 г. беженство приняло массовый характер, охватив центральные губернии с коренным русским населением: главным образом – Смоленскую

и Московскую, частично – Калужскую и др. Большинство беженцев, стихийно ушедших в тыловые губернии, составляли горожане. Вначале обезлюдел выгоревший Смоленск (в 1811 г. имел 12,4 тыс. чел.¹), затем – уездный центр Дорогобуж, «Вязьма покинута жителями», «Гжатск совершенно пуст»².

Самым массовым был исход населения Москвы, где накануне войны проживали 276 тыс. чел. Беженство москвичей, вызванное взятием Смоленска, усилилось после Бородинской битвы. С середины августа из города ежедневно выезжали «тысячи» карет, бричек, подвод с беженцами, а к 30 августа «Москва опустела и в ней осталось не более 50 тысяч жителей». Эти остатки уходили на восток уже пешком, включая день сдачи столицы: в течение 2 сентября «толпы людей» слились в «плотную массу» беженцев. Поэтому в Москве остались в итоге примерно 6 тыс. жителей³.

Наступление врага по Смоленскому тракту в направлении Москвы, полоса которого «по обеим сторонам дороги» имела до 40 верст, принесло бедствия и сельскому населению. Крестьяне Смоленской и Московской губерний, забрав скот и ценные вещи, оставляли селения и обычно укрывались от вражеских войск в ближайших «лесах», иногда обороняясь «против являвшихся в их округу [вражеских. – А. К.] фуражиров»⁴. Охваченные войной территории центра страны покинули также помещики с членами семейств, ценным имуществом, личной прислугой, спасаясь не столько от вторжения неприятеля, сколько от собственных крепостных, которые нередко убивали дворян, гра-

¹ Рашин А.Г. Население России за 100 лет (1811–1913): Статистические очерки. – М., 1956. – С. 90.

² Отечественная война и русское общество. – М., 1912. – Т. 3. – С. 190–194.

³ Тартаковский А.Г. Население Москвы в период французской оккупации 1812 г. // Исторические записки. – М., 1973. – Т. 92. – С. 368.

⁴ См.: ПСЗ РИ. Собр. 1. – Т. 32. – № 25 257. – С. 450–451; Отечественная война... Т. 4. – С. 137, 228–229, 231–232.

били их имения, сжигали усадьбы и т.д.¹ «Гжатский уезд был совершенно пуст», «Пореченский уезд также страдал отсутствием крестьян и чиновников» и т.п.² Из Московской губернии сообщалось, что «за время движения армии от Бородина к Москве было заметно значительное учащение дезертирства и мародерства». Поэтому «жители здешней губернии от страха быть ограбленными от неприятеля или же своих войск, более нежели на 50 верст в окрестностях Москвы, оставили свои селения, разбежались»³. Подобная участь ожидала и г. Тулу.

Для призрения беженцев в тыловых губерниях были образованы «Комиссии о людях, выходящих из мест, занятых неприятелем», которые действовали под руководством губернаторов, а правительство открыло «кредит» до 10 тыс. руб. каждому такому учреждению. Рязанская комиссия начала работать 12 октября 1812 г. Ее суммарные расходы на нужды беженцев составили за несколько месяцев 8 тыс. руб., последние средства были выбраны 30 июня 1813 г. В обязанности Комиссий входило оказание помощи «скитальцам»: «размещать их по городам и селениям», где «употреблять все средства для поддержания их»⁴. Отметим также усилия и Тверской комиссии, к которой «большой частью казенные крестьяне уездов, смежных с Тверской губернией, не имеющие ни одежды, ни обуви, ежедневно являясь в значущем количестве, просят о пособии...»⁵. Дополнительную помощь из благотворительных средств с ноября 1812 г. оказывал из Петербурга новый общественный орган «Сословие призрения разоренным от неприятеля», действующий посредст-

¹ См.: ПСЗ РИ. Собр. 1. – Т. 32. – № 25 288. – С. 477; Отечественная война... Т. 4. – С. 229, 231; Т. 5. – С. 88–89, 91–96.

² Отечественная война... Т. 4. – С. 228.

³ Там же. – С. 107, 228.

⁴ *Проходцов И.И.* Рязанская губерния в 1812 г., преимущественно с быто-вой стороны: Материалы для истории Отечественной войны. – Рязань, 1913. – Ч. 2. – С. 303, 306, 312–313.

⁵ Журналы Комитета Министров: Царствование Александра I. 1802–1825 гг. – Т. 2: 1810–1812 гг. – СПб., 1891. – С. 651.

вом своих региональных представителей¹. Многими осуществлялась частная благотворительность.

В общем итоге исход мирного населения из районов оккупации врага в 1812 г. с временным проживанием в тыловых территориях и послевоенной реэвакуацией представлял собой яркое проявление демографических последствий наполеоновского нашествия.

СИСТЕМА КОМПЛЕКТОВАНИЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РОССИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII в.: ОПЫТ, ПРИГОДИВШИЙСЯ В 1812 г.

Лапатиёва Н.В.

(г. Киев)

На протяжении всей истории система комплектования вооруженных сил являлась одним из самых фундаментальных факторов военного строительства, затрагивающих не только саму армию и флот, но и жизнь всего общества. Российская армия начала создаваться с «потешных» полков молодого царя Петра I с 1683 г. По способу комплектования и морально-боевым качествам российская армия существенно отличалась от западноевропейских. Люди, поставляемые в войска, продолжали еще некоторое время именоваться по-прежнему даточными людьми; название рекруты появилось в 1705 г. В период с 1705 по 1709 г., когда набор войска из вольных («свободных») людей был прекращен, установилась единая рекрутская система комплектования армии.

Переход к единой системе комплектования не мог быть осуществлен без твердого учета людей, подлежащих зачислению на военную службу. Правительство решило вначале провести такой учет в Московском уезде. Указ от 17 августа 1704 г.

¹ См.: Соколов А.Р. «Сословие призрения разоренных от неприятеля» // Военно-исторический журнал. – 2004. – №4. – С. 55–61.

о генеральной переписи имел целью, прежде всего, разрешить эту задачу и, кроме того, упорядочить поступление средств для содержания армии. Однако этого сделать не удалось. Сложность предпринятой задачи заставила временно остановить перепись. Несмотря на отсутствие точных данных о числе крестьян, правительство продолжало проводить призывы. По указу Петра I «в солдаты» брали из всех слоев населения. Рекрутскому набору подлежало все мужское население государства за исключением дворян, купцов, первых сыновей духовенства и казаков. Солдаты по особому разрешению могли жениться, причем сыновья их сразу по рождении зачислялись на военную службу. Унтер-офицерами комплектовали армию за счет производства в унтер-офицерские чины наиболее способных и расторопных солдат. Позднее много унтер-офицеров давали школы кантонистов.

Военно-политические события конца XVIII – начала XIX в. заставили правящие круги России уделить больше внимания вопросам организации и комплектования армии. Почти непрерывные войны этих лет требовали многочисленных людских ресурсов, мобилизации военно-экономического потенциала страны. Существовавшая в условиях феодально-крепостнических порядков система комплектования войск за счет рекрутских наборов была не в состоянии обеспечить армию необходимым пополнением.

Служба дворян до середины 30-х гг. XVIII в. была бессрочной. Каждый дворянин, достигший 16 лет, записывался в войска рядовым для последующего производства в офицеры. В 1736 г. был издан манифест, разрешавший одному из сыновей помещика оставаться дома «для смотрения деревень и экономии», а срок службы остальных ограничивался. Теперь предписывалось «всем шляхтичам от 7 до 20 лет возраста быть в науках, а от 20 лет употреблять в военную службу и всякий должен служить в воинской службе от 20 лет возраста своего 25 лет, а по прошествии 25 лет всех отставлять с повышением одного ранга и отпускать в дома, а кто из них добровольно больше служить пожелает, таким давать на их волю».

Со временем система рекрутских наборов стала изживать себя. Крайне развился денежный откуп. Принцип общеобяза-

тельности не был принят и сначала, а впоследствии уже до 20% населения освобождалось от обязанности поступать в войска. Кроме того, система рекрутских наборов восприняла в себя главнейшие из недостатков системы вербовки – продолжительность сроков службы (вначале даже пожизненность) и неразборчивость в выборе элементов, допускаемых в ряды армии.

Подводя итоги комплектования вооруженных сил России во второй половине XVIII в., была установлена единая рекрутская система, распространявшаяся на все податные сословия. Она выгодно отличала российскую систему комплектования от европейских, основанных главным образом на найме, и была самой передовой для своего времени.

НАПОЛЕОНІВСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ НА ТИМЧАСОВО ЗАХОПЛЕНИХ ТЕРИТОРІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (серпень–листопад 1812 р.)

Машкін О.М.

(м. Київ)

Увечері 11 червня 1812 р. через р. Неман на російську сторону переправилася рота французьких саперів, а о 6 годині ранку наступного дня наполеонівські авангарди зайняли м. Ковно. Через 4 доби вояки супротивника окупували Вільно, 18 червня – Гродно, а до 18 серпня того ж року під їх контролем опинилися також Дінабург, Полоцьк і Рига (втім, зламати опір гарнізону останнього з перерахованих вище міст французам так і не вдалося). 8 липня 50-ти тисячний корпус маршала Даву вступив до Мінська. В липні загопи Латур-Мобура і дивізія Домбровського блокували Бобруйську фортецю. До 27 липня 1812 р. ворог, відкинувши росіян від Вітебська, був вже на лінії «Брест – Кобрин – Пінськ». Тоді ж наполеонівським воєначальникам вдалося проникнути в межі Київської та Чернігівської губерній. 17 серпня солдати Наполеона стали табором у Вязьмі. Вранці наступного дня російський полководець Барклай-де-

Толлі був змушений залишити палаючий Смоленськ, а ще через місяць, до вечора 14 вересня, самопроголошений «володар всіх народів Європи», долаючи незначний опір, вступив до Москви. До початку жовтня 1812 р. французам вдалося захопити ще й Ковельський, Луцький та частину Дубенського повітів Волинської губ.

Будучи досить спритним в питаннях суто військової стратегії і тактики, Наполеон чудово розумів, що без ефективного освоєння захоплених у Росії просторів йому ніколи не досягти остаточної перемоги над Олександром І. Виходячи зі стандартної схеми розподілу підкорених земель (1) фронт, 2) прифронтова частина, 3) тил і 4) глибокий тил), французьке командування намагалося створити в останніх трьох зонах органи влади і управління.

Уже з 1810 р. на положенні «глибокого тилу» наполеонівської держави перебувало Герцогство Варшавське (перейменоване до 1812 р. в Королівство Польське зі своєю Генеральною конфедерацією та іншими атрибутами), що включало в себе також і губернії російського Привіслянського краю. Однак незважаючи на певну віддаленість від самого театру воєнних дій, стан справ у даному геополітичному утворенні залишав бажати кращого, а соціальна сфера підпорядковувалася виключно мобілізаційним потребам французького командування.

Практично теж саме можемо сказати і з приводу розташованої трохи східніше Латвії й Естонії. Окупувавши тут Курляндію і Земгале, поставивши в кожному населеному пункті своїх як військових, так і цивільних представників, французи, проте, так і не зуміли відродити економічне життя в регіоні, звівши всі свої досягнення до розмов про необхідність скасування там кріпаччини.

Більш упорядкований характер мала діяльність наполеонівської адміністрації на території сучасної Литви, де французами було відроджено подобу Великого Князівства Литовського. 1 липня 1812 р. тут створюється (з правами і повноваженнями Тимчасового уряду) Верховна Комісія (номінальний глава, – Луї П'єр Едуард Біньон, фактичний керівник, – колишній військовий губернатор Яви, він же, – губернатор Вільнюса, голландець

Дірк ван Гогендорп), якій на місцях підпорядковувалися несталі органи місцевого самоврядування. Її практична робота, подібно аналогічним інституціям Польщі та Латвії, була спрямована виключно на вирішення проблем комплектації французької армії за рахунок місцевих волонтерів.

Ще більший хаос панував на просторах від Березини до самої Москви. За нашими спостереженнями, тут, поряд з органами військового управління та контролю, діяли і суто цивільні установи, покликані налагодити мирне життя настільки, наскільки це було взагалі можливо в умовах постійного пересування військових частин. Питаннями боротьби зі злочинністю займалися відповідні префектури кримінальної поліції, на які покладалося й забезпечення передових частин всім необхідним. «Мені, – скаржився в восени 1812 р. начальник поліції Березинської подпрефектури Домбровський, – наказують все доставляти, а взяти ніде ... На полях багато хліба, не прибраного через непокори селян».

У прифронтовій і фронтівій зонах найважливішим елементом французького окупаційного режиму була система військово-інтендантського постачання, яка спиралася на мережу провіантських магазинів. Утім, ближче до зими 1812 р. наполеонівське командування все частіше вдавалося до таких не властивих для цивілізованих армій засобів забезпечення продовольством, як фуражування. Реакцією на них були різного типу аграрні хвилювання місцевих жителів, у відповідь на що уродженці освіченої Європи почали застосовувати репресії – від арештів конкретних учасників до знищення окремих сіл та містечок. Зокрема, лише в Ковельському повіті таким чином постраждало 180 селянських дворів.

З іншого боку, заграючи з народом, окупанти багато говорили про волю. На ділі ж кріпосне право не тільки не було скасовано, а, навпаки, у багатьох місцях ще більше посилилося. Будь-який протест придушувався силою зброї. Так, в економії Дзітковського (Володимирський п.) за непокору поміщику людей зігнали на центральну площу садиби, а їхні житла спалили. В цілому по Волинській губ. населенню було завдано збитків у

розмірі 2 550 000 руб. «Постої і підводи замучили, – згадував сучасник. – Але найбільшої шкоди завдавали саксонці. Вони відбирали у жителів худобу, різали її. А якщо не можна було забрати з собою, то псували: заріжуть на дорозі чи у дворі свиню і кинуть; розвіювали за вітром борошно; розпорювали пуховики; людей били і робили всяку гидоту». Навіть у Москві, в період, коли сам Наполеон із нетерпінням чекав ключів від захопленого міста, його підлеглі вели себе не кращим чином, здійснюючи акти релігійного вандалізму, влаштовуючи у православних храмах стайні та бійні, розкрадаючи й знищуючи церковне майно.

Таким чином, все вищезначене дає нам можливість стверджувати, що Наполеону не вдалося створити на тимчасово захоплених у Російській імперії територіях режим ефективного та дієвого управління. Встановлений же ним адміністративно-господарський апарат, що орієнтувався головне на а) прагнення задовольнити територіальні домагання своїх союзників по війні з Росією, б) забезпечення потреб фронту в живій силі, продовольстві та фуражі, був надзвичайно далекий від досконалості й спонукав місцеве населення швидше до організації стихійного спротиву завойовникам, аніж до співробітництва з ними.

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ФОРТЕЦЯ В 1810-1812 рр.: ОБОРОННІ ЗАХОДИ ТА УКРІПЛЕННЯ

Милько В.І.

(м. Київ)

Напередодні російсько-французької війни 1812 р. було започатковано комплекс заходів, спрямованих на зміцнення обороноздатності основних фортець Російської імперії, у тому числі й Києво-Печерської, укріплення якої знаходилися в критичному стані, що підтверджується тогочасними офіційними документами. Ще у 1803 р. була організована спеціальна інженерна експе-

диція, яка обстежила фортецю і визнала необхідність проведення відповідних робіт.

Варто вказати, що на початку XIX ст. Києво-Печерська фортеця являла собою 7 бастионів з крилами валів асиметричної форми, які не були замкнені з дніпровського боку. При цьому обстріл був ускладнений наявністю густо забудованої еспланади.

Із 1810 р. вище військове керівництво імперії звернуло увагу на необхідність реконструкції або зміцнення Києво-Печерської фортеці. 7 березня імператор Олександр I видав наказ, в якому вказувалося про важливість утримання в належному стані фортеці. З цього моменту розпочалося встановлення артилерійських укріплень, реставрація двох бастионів, побудова редантів, люнетів та палісадів, проведення землеукріплювальних робіт.

Із другої половини 1811 р. започатковано практичні навчальні тренування гарнізонних військ фортеці, а також земляні роботи для посилення Печерського та Звіринецького укріплень, зміцнення лівого берега Дніпра біля мосту; на початку 1812 р. організовано заготовку запасів для оборони можливих проломів муру (фашин, кілків, дерева та ін.). Також для побудови валу з боку Дніпра було залучено понад 100 тис. осіб, у тому числі і мирного населення Київської та Чернігівської губерній.

Необхідно вказати на проблеми та труднощі, які супроводжували процес укріплення фортеці – зволікання з розробкою єдиної проектної документації, затягування в проведенні земляних робіт, проблеми з людським ресурсом та бюрократичний фактор (зволікання з ліквідацією сміттевого пагорбу, який закривав лінію обстрілу та міг слугувати захистом для ворога), відсутність домовленостей з печерським духовенством для побудови оборонного валу з боку Дніпра. Все це у сукупності могло визначити відносно легке захоплення Києва у випадку руху війська Наполеона на південь, що відповідно відкривало йому шлях в українські землі.

Загалом, за словами Д. Меньшова, посилені роботи 1810-1812 рр. стали «останніми спалахами її [Києво-Печерської фортеці – В. М.] існування», оскільки в подальшому її територія хоч і була розширена побудовою так званої Нової Печерської

або Київської фортеці (завершена у 1863 р.), вона так і не стала затребуваною. Через деякий час нову споруду зарахували до третього класу, а наприкінці ХІХ ст. взагалі до фортеці-складу.

ДО ПИТАННЯ ФІНАНСОВОЇ СКЛАДОВОЇ ВІЙНИ 1812 р.

Орлик В.М.
(*м. Кіровоград*)

Проблеми історії війни 1812 року між Російською імперією та наполеонівською Францією не нові для історичної науки, проте залишається цілий комплекс питань, які не знайшли достатнього висвітлення, та в силу тих чи інших обставин залишилися поза увагою дослідників. Одним із них є вивчення фінансової складовою цієї війни. Для Російської імперії війна 1812 р. була досить тяжкою в плані фінансових і людських ресурсів. Населення територій поза театром бойових дій несло тягар комплектування ополчення й збору провіанту для російської армії, а французька армія, потребуючи продовольства, одягу й засобів пересування вимагала це від населення окупованих територій. Так, зокрема, лише на мешканців Курляндії була накладена контрибуція в розмірі 2 млн руб., а також було наказано «поставить французским войскам: 50 тыс. шуб, 30 тыс. башмаков, 2 тыс. пар сапог, 1150 лошадей»¹. Тривалий час на військовому становищі перебували Ліфляндська, Курляндська, Псковська, Вітебська, Могильовська, Курська, Орловська, Полтавська, Чернігівська, Київська, Подільська, Волинська, Мінська, Віленська та Гродненська губернії, а також Тарнопольська та Білостоцька області. Піддані імперії Романових сформували ополчення, забезпечили його обмундируванням, озброєнням і провіантом. Для прикладу візьмемо утримання 15 малоросійських кінних козацьких полків козацьким товариством Полтавської і Чернігівської губерній,

¹ *Жилин П.А.* Гибель наполеоновской армии в России. – М.: Наука, 1974. – С. 225.

сформованих відповідно до імператорського рескрипту від 25 червня 1812 р. малоросійському генерал-губернатору князю Я.І. Лобанову-Ростовському. Формування та утримання цих полків коштувало козацьким товариствам 40 млн руб.

М.Б. Барклай-де-Толлі у звіті Олександрю I вказував, що видатки на війну 1812–1814 рр. обійшлися Російській імперії в 155,5 млн руб.¹ Проте враховуючи, що формування й утримання згаданих вище 15 кінних полків обійшлося в 40 млн руб. козацьким товариствам Полтавської і Чернігівської губерній, указана графом Барклаєм-де-Толлі сума, на нашу думку, є дуже заниженою. Навіть якщо брати до уваги прямі видатки державної скарбниці, більш реалістичними є цифри, наведені Я.І. Печериним, що «за три года военное и морское министерства затратили 722 млн руб.»². Окрім цього, державні доходи за 1812–1814 рр. були на 138 млн руб. меншими від запланованих³, а кошти відпущені з державного казначейства військовому відомству були витрачені повністю. Олександр I у листі до Д.О. Гур'єва від 8 березня 1816 р. зазначав, що «по уваженію представляемых генерал-фельдмаршалом князем Барклаем де Толли и Генералом от кавалерии графом Беннигсенем обстоятельств, о которых сообщит вам начальник главного моего штаба, не только нельзя ожидать возврата в гос. казначейство никаких остатков из прежде отпущенных в 1-ю и 2-ю армии сумм, но напротив – нужно вам распорядиться к высылке в течении года по сношению с главнокомандующими, и всех тех сумм, которые в число назначенных указами моими от 11-го ноября 1814-го и 10-го июня 1815 г. донине не отпущены в помянутые две армии»⁴.

Як бачимо, одним із наслідків війни 1812 року стало повне розбалансування й так нестійкої фінансової системи Російської

¹ *Блюх И.С.* Финансы России XIX столетия: История – статистика. Т. 1. – СПб., 1882. – С. 16.

² Цит. за: *Погребинский А.П.* Очерк истории финансов дореволюционной России (XIX–XX вв.). – М.: Госфиниздат, 1954. – С. 24.

³ Там же. – С. 25.

⁴ Російський державний військово-історичний архів, ф. 14 058, оп. 1/184а, зв. 1, спр. 2, арк. 8.

імперії. Міністерство фінансів було неспроможним навіть профінансувати затверджені царем військові видатки. Для прикладу, лише в 2-й армії*, за свідченням статського радника Пирогського, 1815 р. «никакой суммы новой как на заграничные так и внутренние ни от коль ассигновано и получаемо не было; 2-е экстраординарной суммы не только на 1815-й и 1816-й годы, но и на майскую и сентябрьскую трети 1814 г. особо определяемо не было, а удовлетворялися сия надобности было из общих определённых в потребность 1814 г. сумм и 3-е во всех трёх третях 1814 г. исчисленная по требовательным ведомостям сумма удовлетворена более нежели наполовину»¹. Загалом на початок 1816 р. 2-га армія була недофінансована на 1 млн 839 тис. руб., з котрих 1 млн був направлений до армії лише в липні того ж року², а залишок у 839 тис. руб. – у серпні місяці.

По завершенні бойових дій і налагодженні на мирний лад державного механізму Російської імперії, у квітні 1817 р. маніфестом Олександра I було затверджено статут комісії погашення боргів, у якому вказувалися заходи для оздоровлення державних фінансів.

БАШКИРО-МЕЩЕРЯКСКОЕ ВОЙСКО В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1812 ГОДА

Рахимов Р.Н.

(г. Уфа)

В 1811–1814 гг. было сформировано и отправлено в армию 20 башкирских и 2 мешчерякских (мещеряки, современное назва-

* Під час закордонного походу, як і під час війни 1812 р. було 3 російських армії, 1–2 діючі, 3 - резервна (детальніше див.: Заграничные походы русской армии 1813–14 // Советская военная энциклопедия. – М.: Воениздат, 1977. – Т. 3. – С. 362–365.).

¹ Там само, арк. 32 зв.

² Там само, арк. 38 зв.

ние мишари – служилые татары, переселенные в XVII–XVIII вв. в Башкирию из Поволжья) конных полков. Каждый полк насчитывал 500 рядовых, 10 пятидесятников («сурядников»), 5 хорунжих, 5 сотников, 5 есаулов (обер-офицеры), командира полка и его помощника – старшины (штаб-офицеры). Из нестроевых чинов в полку были – писарь, квартирмейстер и полковой мулла. Итого – 530 человек. Все эти чины были из башкир и мещеряков. Большинство чиновников были зауряд-чинами, т.е. их чины не были уравнены с «Табелью о рангах», и считались таковыми только во время службы. Небольшая часть – командиры полков и их помощники, имели действительные армейские чины: прапорщика, поручика. Возглавлял полк командующий – офицер российской армии. Его сопровождал в качестве писаря унтер-офицер или рядовой и один-два денщика. Воины имели лошадь строевую и под выюком, были вооружены луками и стрелами, пиками, небольшим количеством сабель, ружьями и пистолетами.

В целом, можно считать, что военная организация башкир в эпоху наполеоновских войн, в 1807–1814 гг. в структурном и тактическом отношении носила европейский характер, но с сохранявшимися элементами ордынской традиции. Её отличительными качествами были: однородный состав подвижного конного войска, наличие опытных командиров, крепкая дисциплина, достаточная воинская выучка, большой конский резерв. Немаловажную роль играла массовая отвага и самоотверженность башкир, их патриотический настрой. Все это позволяло башкирским воинам с успехом противостоять легкой европейской коннице (польской, немецкой, французской). Отличительными чертами башкирской конницы были неутомимость, храбрость, сплочённость. К числу частных недостатков можно отнести языковой барьер между русскими командирами и башкирами и мещеряками, а также недостаточную обеспеченность холодным и огнестрельным оружием.

С началом Отечественной войны 1812 г. 1-й Башкирский полк впервые принял участие в боевых действиях в составе корпуса Платова под Гродно. Затем полк бился с польскими уланами в сражении при Мире (27 и 28 июня). 30 июня башкирский

полк участвовал в бою при м. Несвиж. 2 июля у м. Романово произошел успешный бой летучего корпуса Платова с кавалерией М.В. Латур-Мобура, в котором участвовал 1-й Башкирский полк. 27 июля в бою при деревнях Лешня и Иньково (Молево Болото) между казаками Платова и французской кавалерией О.Ф. Себастиани, в составе казачьего корпуса приняли участие две сотни башкир под командой поручика Павлоградского гусарского полка Жилина, адъютанта Платова. 8 сентября башкиры участвовали в арьергардном бою под Москвой. С 8 сентября по 14 октября полк содержал бикет (пост) в с. Молодь на Серпуховской дороге. В ноябре–декабре 1812 г. 1-й Башкирский полк прославился в преследовании отступающего противника. К концу похода, на 28 марта 1814 г. в полку оставалось по 7 штаб- и обер-офицеров, 115 рядовых.

2-й Башкирской полк был сформирован в Симбирске в 1811 г. 15 июля 1812 г. башкиры приняли участие в сражении с саксонскими войсками при Кобрине. Затем полк поступил в авангард под начальством генерал-майора Е.Е. Гампера корпуса генерал-лейтенанта П.К. Эссена 3-го и располагался в м. Высоколитовске, наблюдая за неприятелем, находившимся в окрестностях Дрогичина за р. Западный Буг. В конце октября полк находился в составе отряда под командой генерал-майора А.П. Мелиссино. 28 октября башкиры участвовали в занятии с боем м. Свислочь. 29 октября полк участвовал в бою при м. Мстибов, где потерял 29 человек. В ноябре полк состоял в корпусе левого крыла под начальством генерал-майора М.Л. Булатова Отдельного корпуса генерал-лейтенанта барона Ф.В. Остен-Сакена и участвовал в бою 1 ноября при с. Горностаевцы.

Летом и осенью 1812 г. в Оренбургской губернии по распоряжению Оренбургского военного губернатора генерала от кавалерии князя Г.С. Волконского были собраны и отправлены в армию 18 башкирских и 2 мишарских конных пятисотенных полков. Местом сбора башкирских полков был назначен Нижний Новгород, откуда они должны были направляться в армию. Известия о начале Отечественной войны были получены в Оренбурге 25 июля 1812 г. Поэтому большая часть башкирских

полков начала формуватися лише в августі 1812 г. Одночасно з відправкою перших полків полковник Оренбурзького казачього війська В.А. Углецький запропонував сформувати від 10 до 30 нових полків із башкирів та мишарів. Впродовж року та осені полки збиралися та за міри готовності відправлялися в армію. Крім того, були сформовані також ще 16 башкирських полків, отримавши нумерацію від 4-го до 20-го включительно.

Таким чином, в Олександрівській війні 1812 г. від Башкиро-мещеряцького війська взяли участь п'ять башкирських полків. З них в бойових діях брали участь 1-й, 2-й, 4-й та 5-й. Командування прагнуло використовувати башкирські полки разом із казаками та легкою кавалерією. Башкири несли сторожову службу, перебували в арьергарді та авангарді, були в конвоях, вели партизанські дії, а в ряді боїв – атакували основні сили противника.

ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ УКРАЇНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ 1812 р.

Сергієнко С.Б., Готвянська А.А.
(*м. Київ*)

Доповідь присвячена висвітленню місця України в матеріальному забезпеченні військ Російської імперії під час воєнних подій Вітчизняної війни 1812 р., створенню матеріальних передумов для перемоги над французькою армією.

На початку ХІХ ст. Україна мала в розпорядженні досить великий військово-економічний потенціал. Важливу роль відіграла Україна в забезпеченні армії порохом, боєприпасами, зброєю. Військові заводи були переобладнані і розширені. Особливе значення набув Шосткинський пороховий завод, що після втрати московських порохових заводів став головним постачальником для усіх діючих армій та ополчень. У 1812 р. рекордну кількість продукції дав Луганський ливарний завод та значно більше продукції було випущено Київським Арсеналом,

що спеціалізувався на виробництві й ремонті вогнепальної і холодної зброї.

Українські мануфактурні підприємства відправляли для армії тисячі метрів сукна, полотна, інше військове майно.

Великий вклад зробив український народ у справу забезпечення продовольством, фуражем, кіньми, грошовими пожертвами.

Матеріальні ресурси України займали значне місце в стратегічних планах російського командування. Особливу увагу їм приділяв фельдмаршал М.І. Кутузов. У листі до адмірала П.В. Чичагова він писав: «Прикрываю я моим движением края из коих, к армии все запасы доходитъ будут»¹. Наведені в доповіді данні свідчать про те, що розрахунки фельдмаршала цілком виправдались.

ОРГАНІЗАЦІЇ РОЯЛІСТСЬКОГО ПОХОДУ ГЕРЦОГОМ А.Е. де РИШЕЛЬЄ ПРОТИ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ФРАНЦІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII ст. ЯК ПЕРША СПРОБА АНТИНАПОЛЕОНІВСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Сидорович Є.С.
(*м. Херсон*)

Наприкінці XVIII ст. міжнародні відносини між Францією та Росією були досить напруженими, що зумовлювалося насамперед фактом здійснення антимонархічної революції у самій Франції. Уряд Катерини II (1762–1796 рр.) привітно зустрів лише тих емігрантів, котрі репрезентували собою роялістські, схильні до Реставрації кола французького суспільства. Аналогічну ж політику проводив спочатку й її наступник Павло I (1796–1801 рр.), завдяки зусиллям якого на Півдні Російської імперії отримали можливість жити й працювати Вільгельмін Рув'є,

¹ Отечественная война 1812 года на Юго-Западе России : учеб. пособие по спецкурсу / Б.С. Абалихин ; гос. пед. ин-т им. А.С.Серафимовича. – Волгоград : ВГПИ, 1987. – С. 96–99.

Карл Іванович Пот'є, Рене Осипович Вассал, Карл Францевич Сент-Прі, Арман де Поліньяк та інші.

Однак варто зазначити, що у той час присутність французів в Новоросії визначалася не лише суто економічними чинниками – багато з них прибули у зазначений регіон самодержавної Росії, керовані бажанням прийняти безпосередню участь у боротьбі зі своїми співвітчизниками – республіканцями. Це в першу чергу стосувалося позиції герцога Армана Еммануїла де Ришельє (Арман Еммануїл Софія-Септимані де Виньєро дю Плессі, граф де Шинон, 5-й герцог Ришельє). Він намагався створити велику французьку колонію на півдні України, яка б складалася виключно з аристократів, здатних при нагоді взяти в руки зброю й боротися за відновлення в Парижі абсолютизму Бурбонів. Особливо ж ці настрої посилювалися після вересня 1797 р., коли французький король у вигнанні Людовік XVIII прийняв рішення перейти на російську службу.

А.Е. де Ришельє сприйняв з ентузіазмом таку позицію свого монарха головню тому, що сам мав наміри згрупувати усю французьку еміграцію на південному заході Російської імперії. Він прибув до табору роялістської армії з грошовою субсидією в розмірі 60 тисяч дукатів від царського уряду й намагався переконати Людовіка XVIII у доцільності заселення королівською аристократією степів Новоросійського краю, де повинен утворитися центр дворянської еміграції і саме звідти розпочатися їх похід проти республіканської Франції й так званої імперії Наполеона. Сам же герцог бачив себе губернатором цієї колонії. Але тодішній лідер французької реакції в Росії, граф Прованський, негативно сприйняв пропозицію, оскільки навіть у найвіддаленішій перспективі не хотів перетворитися у звичайнісінького хлібороба. Саме тому зазначені наміри герцога Ришельє так і залишилися нездійсненими, а він був занесений революціонерами до чорного списку емігрантів. Його майно було конфісковано, а дружина та родичі заарештовані революційним урядом. Проте А.Е. де Ришельє настільки завзято продовжував воювати проти республіканців, що навіть перший консул Наполеон відмовив йому у будь-якій реабілітації. Присягнувши на вірність

російському монарху, герцог у 1803 р. став градоначальником Одеси, а в період з 1805 до 1814 рр. – новоросійським генерал-губернатором. Повернувшись додому в 1814 р., він став міністром закордонних справ (1815–1818 рр.) щойно відновленого Королівського уряду й першим міністром Людовіка XVIII (1815–1818, 1820–1821 рр.).

Таким чином, герцог А.Е. де Ришельє, намагаючись врятувати свою батьківщину від «революційної загрози», намагався створити центр роялістської еміграції на півдні України наприкінці XVIII ст. для того, щоб почати організовувати похід королівської армії проти республіканської або ж наполеонівської Франції. Але, у зв'язку з небажанням тієї особи, яка повинна була стати символом дворянського походу – принцом Конде – ці наміри так і залишилися лише мрією.

УЧАСТИЕ БАХМУТЧАН В ВОЙНАХ С НАПОЛЕОНОМ

Татаринов С.И., Щербак В.Г.

(г. Артёмовск)

До начала XVIII ст. Бахмут имел острог с башнями. В 1710 г. на левом берегу реки была заложена земляная крепость. «Ограда 1730 г. усиливалась рядом бревен, вкопанных в землю в несколько наклонном к насыпи положении и соединенных сверху прогоном, который удерживался зацепами...при больших разливах реки Бахмут и высоких вследствие этого одеждах».

По артиллерийской Ведомости крепостей 1765 г. Бахмут имел 60 пушек и 16 мортир, по Табели крепостей 1764 г. гарнизон состоял в мирное время из 1 батальона пехоты, а в военное – до 2500 пехоты и 150 конников.

«Малая энциклопедия украинского казачества» указывает на существование Бахмутского полка с 1701 по 1764 гг. «В прошлом де 1711 году по сдачи города Азова и по разорении Троицкого, что Таганрог, по указу ... Императора Петра Великого и по разбору Генерала-адмирала графа Ф. Апраксина с усть реки

Миуса и крепости Семеновской переведен в Бахмутскую крепость ... ротмистр Василий Павлов сын Шабельский с командою для охранения от крымских частых неприятельских набегов города Бахмута и Тора, Бахмутских и Торских соляных заводов...».

В 1719 г. капитан Бахмутского батальона Чирков и ландрат Вепрейский попросили правительство прикомандировать в Бахмут по 50 казаков с каждого слободского полка (Изюм, Охтырка, Харьков, Сумы, Острогожск), 50 чугуевских конных казаков.

С 1721 г. Б.к.п. был подчинен Военной коллегии. В 1732 г. в нем числилось 453 казака с семьями.

Правительство не доверяло ни слободским, ни донским казакам. Для укрепления Бахмутской засечной черты в 1753 г. создается Славяно-Сербия. Полковник Живан Шевич получает территорию между Бахмутом и р. Лугань, полковник Райко Прерадович – междуречье верховий Санжаровки, Беленькой и Миуса. В 1755 г. новое военное образование насчитывало 1513 семей (38% – сербы, 23% – валахи, 8% – болгары, 22% – украинцы).

11 июня 1764 г. Б.к.п. реформирован в Луганский пикетерский полк с включением сербских гусарских поселенных полков Шевича и Депрерадовича. В 1777–1783 гг. полком командовал М. Кутузов (полковник, бригадир). В 1835 г. в «Новороссийском календаре» городничий, участник войны 1812 г. подполковник Я. Гриневич отмечал, что горожане хранят дом Кутузова; в честь победы над Наполеоном была введена похвала Пресвятой Богородице после литургии в воскресенье и богородичные дни.

Указом Екатерины II 30 марта 1783 г. Бахмут был исключен из числа штатных крепостей империи.

Гусары Мариупольского (Бахмутского) полка участвовали в Аустерлице, в составе 1-й Армии в Бородино, 2 эскадрона воевали в партизанском соединении генералов Дорохова и Ожеровского. Дети основателей Славяно-Сербии стали героями войн с Наполеоном. Так, Леонтий Иванович Депрерадович родился в 1766 г., в 7 лет был записан вахмистром Бахмутского гусарского полка. 13 августа 1799 г. он был назначен командиром лейб-гвардии Семеновского полка и в 1801 г. участвовал в заговоре против Павла I. Блестяще проявил себя в сражении при Аустер-

лице. В 1807 г. при Фридланде увлекся француженкой, просидел в обозе под предлогом болезни и был с треском отправлен в отставку. Был предводителем дворян Бахмутского уезда. Умер 7 февраля 1844 г.

Его брат Николай Иванович Депрерадович родился в 1767 г. Император Павел I назначил его командиром лейб-гвардии гусарским полком. С 1803 г. он командовал Кавалергардским полком, Кавказской резервной армией. Участник боев с Наполеоном в 1805–1813 гг.

Иван Егорович Шевич (портрет находится в Галерее героев Зимнего дворца) родился в 1754 г. в Бахмутской провинции. 28 ноября 1808 г. назначен командиром лейб-гвардии Гусарского полка. Участвовал в Бородинском сражении и бою под Красным. В 1813 г. участвовал в боях при Люцене, Бауцене, Кульме. 16 октября 1813 г. у деревни Госса у Лейпцига на холме Вахтберг русский, австрийский императоры, прусский король устроили наблюдательный пункт. 3 часа пополудни после ураганного огня 160-ти орудий к холму двинулись 100 эскадронов французской кавалерии маршала Мюрата, разгромили 30-орудийную батарею, прорвали боевые порядки союзной армии. Французов пытались остановить лейб-драгуны и лейб-уланы. В бою погиб генерал-лейтенант Иван Егорович Шевич, похоронен в склепе Русской православной церкви Лейпцига.

ПЕРСОНАЛІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

1812 р.

М.І. КУТУЗОВ І ГОРОШКИ: МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З ВОЛИНСЬКОЇ БІОГРАФІЇ ПОЛКОВОДЦЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Голяченко О.С.

(с-ще Володарськ-Волинський, Житомирська обл.)

Відомо, що у М. Кутузова з 1792 р. на Волині був маєток. Катерина II пожалувала його видатному полководцю з нагоди першої річниці підписання Ясського мирного договору. Маєток Горошки «с 2000 душ мужского пола из бывших польских земель» було пожалувано Кутузову у вічне і спадкове користування. На той час (1792–1794 рр.) М. Кутузов займав посаду надзвичайного і повноважного посла Росії в Османській імперії.

29 серпня 1802 р. М. Кутузов подав у відставку з посади військового губернатора Санкт-Петербурга й навесні 1803 р. змушений був переїхати у свій волинський маєток. Перший лист з Горошок був такий: «29 марта 1803 г. Здесь такая скука, что я не удивляюсь, что многие идут в монахи. Все равно жить, что в монастыре, что здесь в Горошках...». Такі почуття породжував колись дикий поліський закуток. Тут Кутузов жив невесело й самотньо. Єдиною розвагою для нього було полювання з собаками. П. Жилін про цей період життя Кутузова пише: «В то время как в Петербурге разрабатывались планы ведения войны с Францией, а в Вене проходила конференция по выработке действий австрийских и русских войск, Кутузов, отстраненный от дел, жил в глухой волынской деревне Горошки на Украине».

У Горошках М. Кутузов побудував завод по виробництву селітри, облаштував масток, а також зміцнював фортецю, відновивши в Рудні-Горошківській гамарню для виготовлення з місцевої руди гармат та ядер. Заклопотаний влаштуванням пивоварень і винокурень, він не випускав з виду й інші промисли – намагався налагодити торгівлю хлібом, льоном, пенькою і поташом. Він також організував продаж щоголового лісу, займався дослідями по розведенню незвичайних для Волині олійних культур: сезаму і кунжуту.

4 липня 1805 р. Олександр I призначив М. Кутузова командуючим Подільською армією, яка направлялась в Моравію на допомогу австрійській, що йшла проти французів. Останній із задоволенням залишив Горошки і відбув у Санкт-Петербург. Призначення в діючу армію було для Михайла Іларіоновича виходом з важкого матеріального і морального становища.

У 1912 р. Росія урочисто відсвяткувала сторіччя перемоги над Наполеоном. Горошки було перейменовано в Кутузове. У центрі парку, недалеко від палацу, на підвищенні було відведено місце для встановлення пам'ятника великому полководцеві, та цьому зашкодили революція й громадянська війна. Лише через 47 років 23 серпня 1959 р. відбулося відкриття пам'ятника М. Кутузову в селищі Володарськ-Волинський. У 2004 р. вандали його знищили. Вони розстрожили гранітний постамент і вкрали бронзове погруддя. В 2005 р. в день народження полководця, на тому ж місці, де раніше стояв «бронзовий Кутузов», встановлено нове кам'яне погруддя.

З назвою Кутузове теперішній Володарськ-Волинський проіснував з 1912 по 1921 рр. Назву «Володарськ» районний центр отримав у 1921 р. на честь більшовицького діяча В. Володарського, який ніколи в цьому населеному пункті не бував. Жителі району неодноразово порушували питання перед місцевою владою про повернення селищу назви «Кутузове». Про перебування М. Кутузова в Горошках є експозиція у Володарсько-Волинському музеї історії району.

Дослідження історії Горошківського краю, з яким пов'язані життя та діяльність М. Кутузова, тривають. Так, восени 2012 р. в

краї працювала Східно-Волинська археологічна експедиція інституту археології НАН України (начальник Павленко С.В.) Відділом давньоруської та середньовічної археології цієї експедиції в рамках археологічної частини Зводу пам'яток історії та культури Житомирської області науковці проводили археологічні розвідки, зокрема, в Кутузівському парку (старовинному Горошківському замчиці) в селищі Володарськ-Волинському.

**МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ ВОРОНЦОВ:
ШЛЯХ ВІД ГЕРОЯ ВІЙНИ 1812 р. ДО
НОВОРОСІЙСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА**

Донік О.М.
(м. Київ)

В історії України ХІХ ст. важливе місце посів граф, а згодом князь Михайло Семенович Воронцов (1782–1856 рр.), новоросійський генерал-губернатор у 1823–1844 рр. Про його життєвий шлях, переважно як державного діяча, існує значний масив наукової і науково-популярної літератури. Утім, менше уваги приділяється діяльності тому етапу його кар'єри, коли він, будучи ще зовсім молодою людиною, зарекомендував себе як здібний і досвідчений військовий діяч. Перш, ніж стати високопосадовцем, який протягом двох десятиліть багато у чому визначав розвиток величезного і на той час ще малоосвоєного регіону – Новоросійського краю, М.С. Воронцов пройшов складний і героїчний шлях війни 1812 р., закордонних походів, командуючого російським окупаційним корпусом у Франції.

У перше десятиріччя ХІХ ст. М.С. Воронцов брав участь у більшості кампаній російської армії. Напередодні франко-російської війни 1812 р. М.С. Воронцов, за свідченнями сучасників, належав до числа найбільш шанованих офіцерів російської армії. Війну з Францією М.С. Воронцов зустрів, командуючи 2-ю зведено-гренадерською дивізією у складі 2-ї армії князя П.І. Багратіона, брав участь у боях біля Романова, Дашковки, у

битві під Смоленськом. При Бородині його дивізії довелося обороняти лівий фланг російської позиції (Багратіонові флеші), на який прийшовся головний удар Наполеона. Генерал-майор М.С. Воронцов особисто повів своїх гренадерів у контратаку і був важко поранений у рукопашному бою.

Після повернення у жовтні 1812 р. до діючої армії Михайло Семенович у Вільні очолив окремих летючий загін 3-ї Західної армії, котрий наступного року відзначився в бою біля Бромберга (7 січня 1813 р.), у захопленні Познані, брав участь в облозі Кюстрина та Магдебурга. Під час Плейсвицького перемир'я (літо 1813 р.) М.С. Воронцова було переведено в Північну (шведську) армію, а після відновлення воєнних дій його загін брав участь у боях під Денневіцем, Ютербоком, битві під Лейпцигом, узятті Касселя, облозі Гамбурга. Із початком 1814 р. з'єднання М.С. Воронцова активно діяло у Франції.

Найбільше відзначився бойовий генерал у Краонській битві (21–23 лютого 1814 р.), під час якої протягом цілого дня сам Наполеон на чолі переважаючих сил не зміг зломити опір його військ. Солдати М.С. Воронцова брали участь у взятті Парижа, зокрема захопили передмістя Ла-Вілетт. Після підписання 18 травня 1814 р. союзними державами мирного договору з Францією М.С. Воронцов був призначений командиром 12-ї піхотної дивізії зі складу авангардного корпусу генерала О.П. Єрмолова. Утім невдовзі графу довелося вирішувати не тільки військові, а й господарсько-адміністративні питання – його було призначено командуючим російським окупаційним корпусом у Франції (36 тис. осіб). У військах, що перебували під командуванням М.С. Воронцова, існувала сувора дисципліна, своїм авторитетом і досвідом він був здатен підтримувати серед ввіреного йому контингенту в чужій країні належний порядок.

На момент цього призначення М.С. Воронцов уже мав достатній досвід спілкування з цивільним населенням держав, на території яких відбувалися воєнні дії. Саме у час командування російським окупаційним корпусом у Франції (з вересня 1815 до грудня 1818 рр.) поступово складався його стиль керівництва: твердість і наполегливість у досягненні поставленої мети, сум-

лінність, дисциплінованість, уміння творчо підходити до складних питань і самостійно їх вирішувати. У Франції М.С. Воронцов виявив себе і як розумний та підприємливий господарник. Достатньо продумане вирішення соціально-економічних, адміністративно-господарських, культурних проблем багато у чому сприяло здоровій моральній атмосфері серед особового складу частин корпусу. Приміром, М.С. Воронцов рішуче обмежив сваволю командирів, було зведено до мінімуму жорстоке ставлення до рядових військовослужбовців. Командувач окупаційного корпусу впровадив цілу програму з розвитку освіти серед солдатів за т.зв. ланкастерською методикою. Підтриманню високого морального духу серед них неабияк сприяла налагоджена завдяки М.С. Воронцову доставка приватної кореспонденції з Франції до Росії та навпаки тощо.

Перебування М.С. Воронцова на посаді командуючого російським окупаційним корпусом у Франції було своєрідним перехідним періодом між його військовою кар'єрою, пік якої припав на війну 1812 р. і боротьбу з Наполеоном в Європі, та діяльністю на посту новоросійського генерал-губернатора. За кордоном він набув необхідного для майбутньої кар'єри державного діяча політичного й адміністративного досвіду у вирішенні військових, дипломатичних, господарських, соціальних і культурних питань.

ПОСМЕРТНА ЛЕГЕНДА ПРО КНЯЗЯ П.Х. ВІТГЕНШТЕЙНА, ЗАПИСАНА НА ПОДІЛЛІ

Журунова Т.Г.
(*м. Вінниця*)

Петро Християнович Вітгенштейн (1769, м. Ніжин Чернігівської губ. – 1843, м. Лемберг (Львів)) був одним із героїв війни 1812 р., тим, для кого захист Санкт-Петербурга на північному напрямку наступу французьких військ був справжнім «зоряним часом». Походячи зі старовинного шляхетського роду Сайн-

Вітгенштейнів, який однією зі своїх гілок продовжився у Росії (з часів Єлизавети), він розпочав службу з юнацьких років, брав участь у штурмі Праги під час придушення повстання Т. Костюшка, командував гусарами (ескадроном, потім полком) у війнах проти Франції у 1805, 1806–1807 рр. Після перемоги над військом маршала Удіно під Чашником, отримавши прізвисько «спасителя північної столиці», Вітгенштейн воював з французами при Березині, а також у наступі російсько-прусських об'єднаних сил у Пруссії. Наступна ж діяльність його виявилася тісно пов'язаною з Поділлям, про що красномовно писав О. Пушкін в одній із глав роману у віршах «Євгеній Онегін». У 1826 р. імператором Миколою I Петро Християнович пожалуваний у чин генерал-фельдмаршала. Згодом він був головнокомандувачем у російсько-турецькій військовій компанії, але через стан здоров'я звільнився з армії у 1829 р. і відтоді мешкав у своїх подільських маєтках, віддаючи перевагу Кам'янці, де розгорнув активну економічну діяльність. Дорогою на лікування, у Лемберзі, П.Х. Вітгенштейн помер і був похований у родинному склепі у Кам'янці.

Посмертна легенда про князя Петра Християновича Вітгенштейна була опублікована у Подільських єпархіальних відомостях у 1881 р. (№20/21). Видання виходило з 1861 р. і містило не тільки інформацію про церковне життя, але й багато даних про історію, сакральне мистецтво краю, записи про народні звичаї. Публікуючи текст цієї пам'ятки, один із редакційних керівників по вивченню Поділля, священник Кам'янець-Подільського приходу Микола Яворовський (1842–1919) зберіг не тільки його оригінальний стиль, але й орфографію.

Знайомлячись із самим текстом вказаного літературного джерела, слід відмітити, що перед нами – досить оригінальний витвір художньої прози 1840-х рр. так званого «третього» рівня культури, або ж «третього простору літератури», в якому визначено самостійні ознаки художнього мовлення. Вже упорядник легенди М. Яворовський, подаючи «Посмертну легенду» до друку, надав твору певні характеристики, відзначивши, що автору за взірць правила приклади з античної літератури, а саме,

прибуття Одисея до Єлісейських полів і зустріч там з бойовими товаришами. Слідом за видавцем можна зробити припущення про особу автора – скоріше за все це дрібний шляхтич, що пройшов військову службу у невисоких чинах, ровесник П.Х. Вітгенштейна, який також брав участь у війнах, що припали на кінець XVIII – початок XIX ст., мав особисті спогади про О. Суворова, М. Кутузова, М. Платова. Можливо, по звільненні з армії, він зміг оселитися на Поділлі і став прихожанином Івана Яворовського, священника с. Голубечого. Ймовірно, автор мав практику гарного оповідача у дружньому колі і легенду спочатку було складено усно, а згодом записано. Саме тон розповіді, що має на увазі співрозмовника-однодумця, приводить до таких висновків.

Отже, представлена до розгляду пам'ятка крім своїх літературних якостей, яка несе яскраві ознаки творчості того прошарку населення, який мешкав у містах, містечках, невеличких садибах Поділля, зберігає так би мовити «аромат епохи» – дає уявлення про манеру спілкування і коло зацікавлень тодішнього товариства, але й містить щирі, хоч і дещо наївні, оцінки історичних подій безпосереднім учасником.

РОЛЬ ИМПЕРАТОРА АЛЕКСАНДРА I В ПОБЕДЕ РОССИИ НАД НАПОЛЕОНОМ

Машкин А.Н.

(г. Киев)

Государственное устройство традиционной России на всех этапах ее исторического развития до февраля 1917 г. предполагало наличие четкой корпоративно-иерархической системы, в которой ведущую роль играл Верховный Носитель власти, носивший до начала 20-х гг. XVII ст. титулы Царя и Великого Князя, а в более поздние времена – Императора Всероссийского. Поскольку же во время Отечественной войны 1812 г. на престоле в Санкт-Петербурге находился Император Александр I, мы позволим себе хотя бы вкратце рассмотреть вклад означенного

Монарха в победу над вторгшейся в пределы его державы «армады двенадцати языщей».

Уже 1 июня 1812 г., по докладу министра Военно-морских сил, Александр I подписал распоряжение «Об учреждении по Морскому ведомству Аудиторского департамента», призванного укрепить общий порядок и дисциплину в отечественном флоте, в том числе, – Черноморском. Через некоторое время вступило в силу завизированное накануне Императором постановление «Об образовании казачьего в четырех полках войска из украинских поселян, обитающих в губернии Киевской и отчасти – в Каменец-Подольской», положившее начало мобилизации населения указанных областей на борьбу с врагами. Тогда же, внимательно ознакомившись с документом под названием «Положение для крепостей, на базисе военных действий расположенных», Александр Павлович без промедлений утвердил 81 параграф его, дав тем самым ход программе превращения каждого форта страны в неприступную твердыню. 9 июня 1812 г., в соответствии с Высочайшей Волей, офицеры Сибирского линейного казачьего войска «конно-артиллерийских рот получили статус военных чинов», а 12 июня были обнародованы именные Указы как об использовании «стражей в Западных губерниях находящихся, для нужд армии», так и «о сформировании из курляндских бушвехтерских селений Корпуса стрелков» во главе с коллежским ассесором Ренне. И, разумеется, с точки зрения рассматриваемой нами здесь темы невозможно обойти вниманием личное распоряжение Государя Председателю Государственного Совета и Комитета Министров графу Н.И. Салтыкову «О необходимости поднять оружие к отражению неприятельских войск из Российских пределов», положившее начало общенародной борьбе с ордами Наполеона.

Столь же напряженная работа велась означенным Царем и в период с лета 1812 по начало зимы 1813 гг. Так, созданием 17 июня Контрольного таможенного управления по Западной границе, усиливались регулятивные функции государства при проведении соответствующих коммерческих операций. 18 июня 1812 г., заботясь о личной безопасности своих пушкарей, Алек-

сандр I распорядился принять «наискорейшие меры к устройению каналов в орудиях и введении вместо косвенных прямых затравок», что сохраняло артиллерийскую службу от внезапных самовыстрелов, вызванных попаданием случайной искры в зарядный механизм. Тогда же приказами Императора новые, более вместительные, патронташи и пули «увеличенного веса» поступили в распоряжение ВМФ. С 27 июня Русская армия дополнительно «прирастилась» еще шестью полками, «местами составления коих определялись Санкт-Петербург, Новгород, Тверь, Москва, Тула и Калуга». Царским указом от 29 июня 1812 г. запрещалась продажа «крестьян Лифляндской губернии в другие губернии Империи под видом дворни». Манифестом от 1 июля устанавливалась новая норма рекрутских наборов («по 5 человек от 500 душ»). Местами же сбора новобранцев из Подольской и Волынской губерний определялись соответственно Елисаветград и Киев. 6 июля устанавливалась окончательная система сбора земского общеимперского ополчения. С 7 сентября вступило в силу Правило, в соответствии с которым по Киевской губернии население поставляло «здоровых мужчин для армии из расчета по два человека от каждых ста душ», а 3 ноября 1812 г, как бы подводя определенные итоги, Государь от всего сердца благодарил всех своих подданных за те жертвы, «которые они принесли ради спасения Отечества» и за героизм, «в означенной войне проявленный». А еще через 6 дней к более активной службе «на благо любезного Моему сердцу Отечества» были призваны коренные лифляндцы.

Аналогичная работа продолжалась и после изгнания захватчиков из России, чему наилучшим свидетельством может служить а) Указ от 27 декабря 1812 г., направленный на укрепление внутренней структуры кавалерийских полков, и б) Именное распоряжение на имя Военного министра от 3 января 1813 г. о том, чтобы начать формирование из пленных, желающих сражаться против наполеоновской Франции, «отдельного легиона под Российскими знаменами».

Всего же, по нашим наблюдениям, за время Отечественной войны с французами и их союзниками в пределах России Алек-

сандр I подписал в общей сложности 176 разного вида распоряжений и постановлений, в той или иной степени касающихся положения на фронтах, что дает нам все основания утверждать, что его вклад в победу над, как тогда говорили, – «корсиканским чудовищем» был весьма значительным.

ДИПЛОМАТИЧНА ПОЗИЦІЯ АДАМА ЧАРТОРИЙСЬКОГО В ПЕРІОД НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН

Осипчук І.Ю.

(м. Київ)

Поділ Речі Посполитої та втрата державності призвели до похвалення діяльності польських політиків, які ставили собі за мету відновлення своєї Батьківщини. Яскравим прикладом постійної боротьби за Польщу є діяльність представника старовинного роду литовсько-польської шляхти, фамілії Чарторийських – Адама Єжи.

А. Чарторийський добре розумів всю складність польської проблеми і тому з початком формування третьої антифранцузької коаліції ним був розроблений проект відновлення Польського королівства. В історію цей план увійшов як «Пулавський», оскільки був представлений російському імператорові в родовому маєтку Чарторийських. Згідно задуму Чарторийського, в разі, якщо Фрідріх Вільгельм III не погоджувався сприяти Росії в майбутній війні проти Франції, російські війська повинні були перейти прусський кордон та оволодіти гирлом Вісли і Німану. Наприкінці 1806 р. Чарторийський подав Олександрові I також «Записку стосовно необхідності відновлення незалежності Польщі, щоб випередити в цьому Наполеона». «Польща, – згадувалось в ній, – в силу обставин, що сталися стала головним центром інтересів двох держав... Саме Польща, являється для Бонапарта основною базою для боротьби із Росією...»; змінити ж це становище Росія може, лише переманивши поляків на свою

сторону шляхом оголошення їх історичної Батьківщини королівством на чолі з російським імператором та його нащадками. У січні 1811 р. Чарторийський продовжував вважати, що Санкт-Петербург має, по-перше, відновити Конституцію 3 травня 1791 р., по-друге, – об'єднати всі частини Польщі під єдиним скіпетром, адже без цього родичі «перетворюються в чужоземців», земельні володіння опиняються в різних державах, виникає необхідність коритися волі декількох монархів, а по-третє – забезпечити зручність «шляхів для торгівлі, без яких ця виснажена та збідніла країна ніколи не буде в стані піднятися»¹.

Події пов'язані з початок війни між Францією та Росією, проголошенням сеймом Королівства Польського та створення Конфедерації, змусили А. Чарторийського покинути Росію. Успіхи ж російської армії в західному напрямку наприкінці 1812 р., посилили напругу серед «наполеонівських» міністрів Князівства Варшавського за власне майбутнє. 6 грудня 1812 р. А. Чарторийський направив листа в ставку Олександра I із запитанням: «Якщо Ви увійдете до Польщі переможцем, чи повернетесь Ви до попередніх планів відносно даної країни?»². Намагаючись прискорити вирішення польського питання, він і надалі пропонував переконати імператора, в тому, що йому необхідно «викликати до себе довіру та прихильність поляків».

Продовженням «боротьби» за Польщу для А. Чарторийського став Віденський конгрес, що розпочався 1 жовтня 1814 р. На зустрічі Чарторийського із Гарденбергом та Штейном, що відбулась 24 жовтня того ж року, обговорювалось питання про Краків – чи буде наданий йому статус вільного міста. 30 жовтня відбулась розмова Гарденберга з Олександром I, в ході якої прусський канцлер намагався переконати імператора в поступці Кракова і Торна³. 25 травня 1815 р. у Відні був опублікований

¹ Мемуари князя Адама Чарторийского и его переписка с императором Александром I. – М., 1912. – Т. 2. – С. 240–241.

² Там же. – С. 275.

³ *Макарова Г.В.* Россия и создание конституционного Королевства Польского // Польша и Россия в первой трети XIX века. Из истории автономного Королевства Польского 1815–1830. – М., 2010. – С. 86.

маніфест Олександра I, звернений «до населення Царства Польського». У ньому оголошувалося про створення Царства Польського в рамках Російської імперії та надання полякам конституції. Того ж дня Олександр I підписав проект «Основ конституції для Королівства Польського», підготовлений А. Чарторийським за участю М. Новосельцева та інших політиків.

Дипломатична лінія А. Чарторийського в період Наполеонівських війн визначалась цілим комплексом факторів як суб'єктивного так і об'єктивного характеру. Серед перших моментів, визначальну роль відігравала особиста позиція російського імператора Олександра I стосовно польського питання, а вже потім – міжнародна ситуація, що складалась на європейській арені.

ВІД АДМІРАЛА ЧИЧАГОВА ДО ВІЦЕ-АДМІРАЛА КОЛЧАКА ТА КОНТР-АДМІРАЛА НЕМИТЦЯ: ПИТАННЯ КОНСТАНТИНОПОЛЯ

Усенко П.Г.

(м. Київ)

Адмірал Павло Чичагов (1767–1849), призначений головнокомандувачем Дунайської армії та Чорноморського флоту навесні 1812 р., підключився до фінального етапу складних переговорів щодо процесуального затвердження Бухарестської мирної угоди на припинення російсько-турецької війни, яка тривала від 1806 р. Однак уже 29 червня (11 липня) 1812 р. він звернувся до Олександра I з повідомленням про труднощі в домаганнях од Порти союзницьких відносин, висунувши далекосяжну пропозицію негайно розгорнути сакраментальний похід на Константинополь (Стамбул), аби в результаті здобути європейську частину оттоманських володінь (обумовлювалося пряме пов'язання реалізації ідеї з потребою таким чином зарадити посиленню антифранцузької боротьби).

Порушене тоді й відтерміноване на певний час питання масштабно актуалізувалося через століття настільки, що віце-

адмірал Олександр Колчак (1874–1920) і контр-адмірал Олександр Немитць (1879–1967) на чолі досить модернізованої чорноморської потуги у період Першої світової війни лаштувалися зрештою практично втілити «царгородські» плани, тим паче міжнародні домовленості в Антанті чітко підтримали потенційну російську анексію Босфору, Мармурового моря, Дарданелл і значних сусідніх теренів (цього разу Франція була співницею у стратегічних замірах проти Османської імперії).

ГЕНЕРАЛИ ТУЧКОВИ – ГЕРОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 р.

Уткін О.І.

(м. Київ)

Завойовницький похід Н. Бонапарта на Росію означав, що над країною нависла серйозна загроза, оскільки французький імператор правив великою імперією, підпорядкував собі переможені держави Західної і Центральної Європи, які постачали для Франції значні людські і матеріально-технічні ресурси. Війни Франції переросли із тимчасових заходів в постійну норму життєдіяльності уряду на чолі з імператором, який не помічав прогресуючу кризу імперії, що не витримувала надзвичайних зусиль по мобілізації людського контингенту та матеріальних затрат. Закономірним результатом цього стала економічна криза 1811 р. у Франції.

Люди, що створювали загальнонародний подвиг росіян, займали різні посади, мали неоднакове становище, походження, культурно-освітній рівень і світогляд. Їх об'єднувала любов до батьківщини, турбота за її землі і добробут населення, прагнення поширювати просвітницько-гуманістичні ідеали добра і справедливості, протидіяти всьому негативному – зубожінню людей, загарбницьким війнам, злу.

Все це повністю стосується родини інженер-генерал-поручика, сенатора Олексія Васильовича Тучкова, який походив із старовинного дворянського роду.

Тучков-старший своїх синів – Миколу, Сергія, Павла і Олександра, навчав у національно-патріотичному дусі. Їх виховання протікало в атмосфері російської історії, культури, розповідей про військові походи і битви, героїзм російських солдат. Генеральські сини, знаходячись у «домашній відпустці», вивчали мови, арифметику, природничі науки, військову справу, в тому числі фортифікацію. І зовсім не випадково всі чотири брати Тучкови стали генералами російської армії, брали активну участь у війнах з наполеонівською Францією, Швецією та поляками. Троє з них – Микола, Павло, Олександр – Георгіївські кавалери, герої Вітчизняної війни 1812 р.

М.О. Тучков до війни 1812 р. вже пройшов чималий військовий шлях, отримавши у 1799 р. чин генерал-лейтенанта. Напередодні Вітчизняної війни 1812 р. він очолив 3-й піхотний корпус. У період відступу російських армій його корпус допомагав 4-му корпусу генерал-лейтенанта О.І. Остермана-Толстого під Островно відбивати атаки крупних сил французьких військ під командуванням маршала І. Мюрата та Є. Богарне. Корпус під командуванням М.О. Тучкова брав участь і в Бородинській битві, під час якої останній отримав смертельну рану.

П.О. Тучков дійсну військову службу розпочав у 15 років капітаном 2-го бомбардирського батальйону. У 1798 р. переведений у лейб-гвардії Артилерійський батальйон, невдовзі отримав чин полковника. Ставши генерал-майором (1803 р.), він був призначений на посаду шефа 9-го артилерійського полку, а через 5 місяців за сімейними обставинами вийшов у відставку.

1807 р. генерал-майор П.О. Тучков повернувся на службу. З початком російсько-французької війни 1812 р. полки його бригади воювали в різних місцях. Вони захищали міст через річку Вілія поблизу містечка Оржишки, знищували провіант і фураж на складах у Колтинянах Віленської губернії, прикривали відхід 1-ої Західної армії з Дриського табору. Бригада П.О. Тучкова від державного кордону до Смоленська знаходилась у ар'єргарді,

виконуючи поставлені перед нею бойові завдання. У бою при Лубіно генерал-майор був поранений, взятий у полон і переправлений до Франції. Весною 1814 р. його звільнили. Олександр І привітно зустрів генерала, надав відпустку на 6 місяців і в 1815 р. призначив командиром 8-ї піхотної дивізії, яка у складі російської армії брала участь у поході на Францію.

Наймолодший із братів – Тучков Олександр Олексійович отримав чин генерал-майора в 31 рік. До початку Вітчизняної війни він очолив 1-у бригаду (Ревельський, Муромський піхотний полки) з 3-ї піхотної дивізії генерала П.П. Коновніцина. Його бригада успішно воювала під Вітебськом, Смоленськом і при Валутиній горі. У Бородінській битві бригада О.О. Тучкова захищала Семенівські флеші – польові фортифікаційні укріплення. У важкий період бою, коли під натиском ворога Ревельський піхотний полк почав відступати комбриг з полковим прапором в руках повів однополчан в атаку, в якій його було смертельно поранено.

Четвертий із братів-генералів Тучкових – Сергій Олексійович – став військовим письменником і поетом, генерал-лейтенантом, сенатором. Значну частину свого життя віддав військовій службі.

ГЕРОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ В ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Філоретова Л.М., Чорний О.В.
(м. Кіровоград)

Восени 1818 р. в пруському містечку Ахен, у ході роботи першого конгресу Священного союзу, російський імператор Олександр І познайомився з досить відомим на той час англійським художником-портретистом Джорджем Доу. Знайомство російського самодержця й художника відбулося під час написання останнім святкового портрета начальника Головного штабу князя П.М. Волконського. Цар був вражений роботою й майстерністю Дж. Доу. Між ними відбулася розмова щодо написан-

ня портретної галереї героїв війни 1812 р. Навесні 1819 р. художник приїхав до Росії.

Незадовго до того Головний штаб отримав розпорядження Олександра I підготувати список осіб, чії портрети мали бути вміщені в експозицію галереї. Умовою формування реєстру стала участь «кандидатів» у бойових діях проти французів, у кампаніях 1812, 1813 та 1814 рр. у званні генерала або присвоєння генеральського чину по закінченню війни. 25 грудня 1826 р. відбулося святкове відкриття галереї в середині парадної частини Зимового палацу.

З-поміж інших героїв війни 1812 р. в експозиції Військової галереї зустрічаємо портрети генералів Г.О. Шостакова, Г.І. Лісаневича 1-го, О.М. Всеволожського 1-го, К.Й. де Ламберта, А.О. Єфімовича 1-го, М.Д. Кудашева, М.М. Раєвського, П.І. Каблукова, Г.А. Еммануеля, І.Й. Вітта, В.Д. Рикова та Є.Ф. Керна, життя й військова служба яких пов'язані з історією сучасної Кіровоградщини, з тодішніми Єлисаветградським і Олександрійським повітами Херсонської губернії та частково з Чигиринським повітом Київської губернії.

З історією Єлисаветградського повіту Херсонської губернії пов'язане ім'я генерал-майора Герасима Олексійовича Шостакова. 1812 р., він командував Єлисаветградським гусарським полком у складі першого резервного кавалерійського корпусу 1-ї Західної армії генерала М.Б. Барклая-де-Толлі. Брав участь в ар'єргардних боях під Кочергішками, Острівною, Вітебськом і Поріччям. За мужність, проявлену під час битви під Бородіно нагороджений орденом св. Анни 2-го ступеня. У 1813–1814 рр. був учасником закордонних походів російської армії проти Наполеона. 1815 р., під час другого походу у Францію, командував 2-ю бригадою 2-ї гусарської дивізії.

З минулим Центральної України тісно пов'язана постать генерал-лейтенанта Григорія Івановича Лісаневича 1-го. Значною мірою його військова служба пов'язана з історією Єлисаветградського гусарського полку, командиром якого він був упродовж 1803–1808 рр. 1812 р. Г.І. Лісаневич 1-й був шефом Чугувського уланського полку з особовим складом якого діяв на те-

риторії Волині проти австрійських та саксонських військ. Під час військових кампаній 1813 р. брав участь у битвах під Баутценом та Лейпцигом, а 1814 р – у битвах за Брієнн-ле-Шато, Бар-сюр-Обе, Лабрюсселе, Труа, Фер-Шампенуазе та Париж. Вийшовши у відставку в 1820 р., проживав у містечку Братолюбівка Олександрійського повіту Херсонської губернії.

У ряді вище зазначених персоналій варто згадати ім'я генерал-майора Олексія Матвійовича Всеволожського 1-го. У 1812 р. він на чолі елісаветградців брав участь у тяжких боях під Вітебськом, поблизу Лубина та у Бородінській битві. Наприкінці 1812 р. тяжко захворів і 14 січня 1813 р. помер у Калузькому шпиталі.

Не можна оминати увагою генерал-лейтенанта Карла Йосиповича де Ламберта, який був шефом Олександрійського гусарського полку впродовж 1803–1814 рр. й у 1802–1803 рр. також командував гусарами з Єлісаветграда. 1812 р., командуючи 5-ю кавалерійською дивізією до складу якої входив і Олександрійський гусарський полк, він брав участь у боях під Кобрином, за що отримав Золоту шаблю прикрашену діамантами. Командуючи авангардом 3-ї Західної армії, брав участь у битвах під Ново-Сверженом, Кайдановим, Мінськом та Борисовим, а в 1814 р. штурмував Париж.

Впродовж війни 1812 р. й закордонних походів російської армії 1813–1814 рр. Олександрійським гусарським полком командував Андрій Олександрович Єфімович 1-й. У 1814 р. він відзначився в битві під Брієнн-ле-Шато, за що отримав чин генерал-майора.

Окреслений регіон, окрім Єлісаветградського й Олександрійського гусарських полків, командирами й рядовими яких були вписані славні сторінки в історію Центральної України, має і свого героя війни 1812 р., уродженця містечка Мала Виска – генерал-майора Миколу Даниловича Кудашева. У 1812 р., будучи в званні полковника, він служив при штабі генерал-фельдмаршала М.І. Кутузова, брав участь у битві під Бородіно. Історики зазначають, що завдяки М.Д. Кудашеву Наполеону не вдалося знищити армію генерал-лейтенанта П.І. Багратіона, оскільки саме після його донесення М.І. Кутузов прийняв рішення про

відведення 2-ї Західної армії за т.зв. «Семёновский ручей». Під час переслідування, відступаючої армії противника, полковник М.Д. Кудашев проявив особливу мужність у боях під Красним, за що отримав чин генерал-майора. Під час закордонного походу російської армії 1813 р. успішно командував кавалерійським загоном у складі кавалерійського корпусу генерала М.І. Платова. У ході Лейпцигської битви 6 жовтня 1813 р. отримав тяжке поранення від якого помер.

Разом із тим на території сучасної Кіровоградщини свого часу знайшли останній прихисток генерали М.М. Раєвський, П.І. Каблуков 1-й та Г.А. Еммануель.

Варто згадати також ще кількох учасників війни з Францією, пізніша військова служба яких пов'язана з минулим Центральної України. Відомо, що з історією створення Новоросійського (Херсонського) поселення кавалерії пов'язані імена генерал-лейтенанта І.Й. Вітта та генерал-майорів В.Д. Рикова й Є.Ф. Керна, портретні зображення яких також є частиною військової галереї Зимового палацу.

Зауважимо, що серед героїв війни 1812 р. є й такі, які брали участь у подіях не зовсім приємних і навіть трагічних у рамках вітчизняної історії. Але не варто забувати, що вони були солдатами, дворянами, що свого часу присягали на вірність «царю и отечеству», а накази для військових важливі і не лише в плані кар'єри.

МАЛОВІДОМИЙ ГЕРОЙ ЕПОХИ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН ГЕНЕРАЛ-МАЙОР МИКОЛА ДАНИЛОВИЧ КУДАШЕВ

Чорний О.В.
(м. Кіровоград)

Вітчизняна історична наука спеціального дослідження, яке б торкалося життя і військової служби генерал-майора російської армії, князя Миколи Даниловича Кудашева не має й досі, хоча

невеличкі біографічні замітки про нього зустрічаються ще в до-революційних енциклопедичних виданнях.

М.Д. Кудашев народився 1784 р. в сім'ї колезького асесора, полковника, князя Данила Івановича Кудашева та його дружини Катерини Сергіївни і був їхньою першою дитиною. Рід Кудашевих був доволі відомий у Російській імперії і в усіх родословних книгах значився як «род князей татарських». Батько нашого героя у Новоросійському краї був заслуженою людиною. Мати Миколи Даниловича походила зі старовинного грузинського роду Баратових, який переїхав до Росії за часів Петра І. Ймовірним місцем народження майбутнього генерала можуть бути два населених пункти – Білецьківка (нині село Кременчуцького району Полтавської області) або Мала Виска (нині районний центр на Кіровоградщині), в яких він міг з'явитися на світ з огляду на те, що перше було власністю батька, другим – володіла мати. Ми схильні більше до того, що М.Д. Кудашев народився у Малій Висці (слободі Висці), оскільки саме там на початку ХІХ ст. Кудашевими було збудоване родове обійстя.

Початкову освіту Микола Данилович здобув удома. Оскільки його батько був дворянином і офіцером, то він і в дітях своїх вбачав «верных слугителей царю и отечеству». 30 січня 1801 р. М.Д. Кудашев вступив унтер-офіцером у Лейб-гвардії Кінний полк, де, прослуживши майже два роки отримав чин корнета. 10 серпня 1805 р. полк разом з іншими гвардійським з'єднаннями російської армії під командуванням Великого князя Костянтина Павловича був спрямований проти Наполеона на австрійський театр бойових дій. Це була перша війна у військовій кар'єрі майбутнього генерала. Під час кампанії 1805 р. корнет М.Д. Кудашев виконував обов'язки ад'ютанта командира полку генерал-майора І.Ф. Янковича-де-Мирієво й відзначився у битві під Аустерліцем, за що був удостоєний ордена св. Анни 3-го ступеня.

1 лютого 1806 р. М.Д. Кудашеву було присвоєно звання поручика. Цього ж року розпочалася нова російсько-прусько-французька війна, у якій йому довелося брати участь у складі того ж полку. Наприкінці травня 1806 р. Микола Данилович відзначився у бою поблизу Гутштадта, за що був нагороджений

орденом св. Володимира 4-го ступеня з бантом, після чого брав участь у битвах під Гейльсбергом і Фрідландом.

У 1808–1809 рр. М.Д. Кудашев узяв участь у бойових діях проти шведів і отримав орден св. Георгія 4-го класу. Після шведської кампанії у військовій кар'єрі майбутнього генерала спостерігається невеличке затишшя. До 1812 р. він не брав участі в бойових діях. Попередні заслуги дозволили йому 1 квітня 1810 р. отримати чин ротмістра, а 12 жовтня 1811 р. – звання полковника. Очевидно, що 1810 р. він одружився. Його обраницею стала донька генерала М.І. Кутузова – Катерина.

Напередодні війни 1812 р. М.Д. Кудашев був ад'ютантом Великого князя Костянтина Павловича. З початком війни він служив при штабі головнокомандувача російської армії генерал-фельдмаршала М.І. Кутузова. Це своєю чергою не дуже подобалося значній частині офіцерського корпусу. Микола Данилович знав про це і за кожної слушної нагоди намагався довести, що впливовий тесть ніяким чином не пов'язаний із його службою.

Під Бородіно, як інші офіцери, полковник М.Д. Кудашев брав активну участь у битві. Історики зазначають, що завдяки його оперативному донесенню Наполеону не вдалося знищити армію генерал-лейтенанта П.І. Багратіона.

Після Бородіно і здачі Москви М.І. Кутузов організував для боротьби з французами партизанські загони, один із яких очолив полковник М.Д. Кудашев. На нашу думку, Микола Данилович і його загін, який нараховував від 750 до 1000 бійців з усіма поставленими перед ними завданнями справлялися доволі успішно. Всього ж, впродовж 27 вересня – 16 жовтня 1812 р., вказаний загін чимало зробив для боротьби з противником, за що М.Д. Кудашев отримав орден св. Володимира 3-го ступеня.

У жовтні 1812 р. російські частини розпочали контрнаступ проти наполеонівської армії. На початку листопада, командуючи одним із загонів у складі корпусу генерала від кавалерії М.І. Платова, Микола Даниловича взяв участь у боях під Вязьмою, Дорогобужем і Красним. Враховуючи подвиги, проявлені у ході бойових дій проти французів, 26 грудня 1812 р. полковнику М.Д. Кудашеву було присвоєно звання генерал-майора.

Під час закордонного походу російської армії 1813 р. генерал-майор М.Д. Кудашев командував у корпусі генерала від кавалерії М.І. Платова кавалерійським загоном, який складався з донських і терських козачих полків. У середині вересня 1813 р. його загін рушив з-під саксонського містечка Пеніга в район Альтенбурга, де 16 вересня наніс нищівний удар частинам французького генерала Ш. Лефевра-Денуета. На цьому рубежі, за 45 км від Лейпцига, він перебував аж до початку знаменитої битви народів, у ході якої 6 жовтня 1813 р. М.Д. Кудашев отримав тяжке поранення й помер у військовому шпиталі 28 жовтня 1813 р. Похований з військовими почестями на цвинтарі Святого Йоганнеса в Лейпцигу.

ИСТОРИОГРАФИЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ВІЙНИ 1812 р.

100-ЛЕТНИЙ ЮБИЛЕЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ 1812 ГОДА (ПО МАТЕРИАЛАМ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ ВОЛОГОДСКОЙ ГУБЕРНИИ)

Голикова Н.И.

(г. Вологда)

Изучая вопрос о месте и роли событий Отечественной войны 1812 года в исторической памяти соотечественников, нельзя не отметить значение празднования ее 100-летнего юбилея в 1912 году, особенно же – мероприятий, нашедших отражение в периодической печати того времени. Если же говорить конкретно о Вологодщине, то здесь к органам прессы относились традиционные издания – «Вологодские губернские ведомости» и «Вологодские епархиальные ведомости», а также начавшая выходить с 1 марта 1912 г. в самой Вологде газета «Северное время» и т.д.

Изучение публикаций этого издания заслуживает особого внимания по той причине, что буквально через месяц с начала выхода в свет, 1 апреля 1912 г. в газете появилась статья, посвященная грядущему юбилею Отечественной войны 1812 года. Здесь же сообщалось об открытии в газете особой рубрики под названием «Юбилей 1812 года». 30 июня газета сообщала о создании специальной Комиссии по организации праздничных мероприятий под председательством вице-губернатора В. Фукса.

В дальнейших корреспонденциях «Северного времени» подробно излагались решения комиссии по вопросам подготовки юбилея. Так, 1 августа 1912 г. газета сообщала о решении

Комиссии провести намеченное на 26 августа празднование годовщины Бородинской битвы «при общем народном воодушевлении... ибо во всем этом кроется воспитательное значение события». В номере от 15 августа речь шла об окончательном варианте торжественного празднования данного события, а в последующих выпусках содержалась информация проведении в Вологде а) торжественного молебна на площади после литургии в Спасском соборе, б) парада войск местного гарнизона и потешных рот, в) организации концерта архиерейского и Спасского соборного хоров «для исполнения кантат и стихотворений, посвященных эпохе войны», г) литературно-музыкального представления в Городском театре, д) гастролей на центральном бульваре музыкального оркестра Александро-Невского полка, е) показа кинематографических картин по изображению эпохи 1812 года и праздничного фейерверка, ж) украшения улиц флагами и иллюминацией; з) выступления представителя военного ведомства о бесплатной раздаче нижним чинам брошюр, посвященных Отечественной войне. «Северное время» опубликовало также интересную информацию о приезде в Москву за счет казны восьми современников Отечественной войны в возрасте старше 109 лет (среди которых находился и проживающий в Кишиневе отставной фельдфебель, 122-летний Аким Винтонюк, – единственный оставшийся в живых участник Отечественной войны, служивший в 53-м пехотном Волынском полку и получавший ежегодную государственную пенсию в размере 300 руб.), наряду с местной печатью регулярно размещало сведения о проведении соответствующих торжеств на периферии (в городе Никольске, селе Кубенское Вологодского уезда и т.д.).

Из других изданий края следует особо выделить «Вологодские епархиальные ведомости», где к столетнему юбилею Отечественной войны размещались интересные материалы о ней. Так, во время литургии 26 августа 1912 г. в храме реального училища г. Вологды священник А. Советов подчеркнул, что «сто лет назад все граждане нашего отечества призывались обновить в себе чувства преданности родине, вере и государю с тем, чтобы возвратить себе и удержать свою великую родину,

свою выстраданную веками веру, своего царя, печальника земли русской...». Не менее знаменательной была и опубликованная здесь же речь, сказанная перед молебствием на площади в г. Лальске» выпускником Великоустюгского духовного училища и Вологодской духовной семинарии, протоиереем А. Поповым «Слово в день 100-летней годовщины Отечественной войны», с учеными рассуждениями автора о планах Наполеона в отношении России, о переходе французской армией ее границ, о взятии русских городов, о разорении Москвы, о том, что Россия в течение сотни лет хранит в памяти прошедшие события, «молитвенно и každогодно вспоминает о них в день 25 декабря».

Таким образом, региональная печать, как светская, так и духовная запечатлела в дни празднования 100-летнего юбилея Отечественной войны 1812 года в Вологодской губернии широкий спектр исторической информации: хронику мероприятий по подготовке и проведению юбилея, степень участия в них различных ведомств и структур, небезразличное отношение к юбилейным событиям разных слоев общества и проявившееся единодушие в связи со значимостью, которую они имели.

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ БЛОКАДИ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Головко Ю.І.

(м. Запоріжжя)

Чорноморська торгівля мала особливі умови розвитку на початку ХІХ ст., у тому числі під час континентальної блокади, які багато в чому визначили специфіку подальшого економічного розвитку регіону. До важливих та малодосліджених джерел з історії зовнішньої торгівлі Південної України періоду континентальної блокади належать митні та карантинні відомості про товарообіг в Євпаторійському, Феодосійському та Одеському портах Чорного моря (Державний архів Автономної республіки

Крим та Державний архів Одеської області). Подібна документація звітного характеру, не дивлячись на колись її численне представництво, сьогодні становить значну рідкість, тим більше по відношенню до досить обмеженого хронологічного періоду, який для півдня України фактично вкладається в 1808–1809 рр.

Відомості митних та карантинних установ Одеси, Євпаторії та Феодосії за 1808–1810 рр. дозволяють охарактеризувати структуру експорту та імпорту, у даному випадку – встановити домінування в імпорті товарів східного походження, а в експорті – зернових, сала, масла та солі (фактично, продовольчої сировини); стосовно обсягів товарообігу, то можемо зауважити, що спостерігається чітка залежність від внутрішніх та зовнішніх умов торгівлі, а саме від встановлення та відміни вимог щодо обов'язкового документаційного підтвердження походження привезених товарів до чорноморських та азовських портів товарів та обмеження торгового судноплавства через поновлення військових дій між Росією та Туреччиною; помітним є зосередження зовнішньоторгових операцій, особливо у кримських портах, у руках визначеного кола місцевих купців першої гільдії, які були власниками значної частини провезених через митний кордон товарів.

Виявлені відомості митних та карантинних установ, а також пов'язана з ними розпорядча та виконавча документація, є свідченням зростання уваги до стану зовнішньої торгівлі з боку губернської адміністрації Південної України, посилення контролю за її обліком та намаганням всіляко зберегти паритет між зовнішньополітичними зобов'язаннями Російської імперії та інтересами чорноморської торгівлі. Хоча подібні дії не завжди давали належний ефект і почасти тільки ускладнювали роботу митних та карантинних установ Південної України, тим не менш, вони безумовно підтверджували розуміння як на рівні губернської, так і вищої адміністрації, важливості чорноморської торгівлі, налагоджених зовнішньоторгових зв'язків, роками створеного статусу привілейованого та підтримуваного державою напрямку торгівлі для розвитку як самого південноукраїнського

регіону, так і для вирішення зовнішньополітичних завдань Російської імперії у Середземномор'ї та на Близькому Сході.

Залучення до наукового обігу відомостей митних та карантинних установ Південної України 1808–1810 рр. вимагає врахування специфіки створення та побутування даної документації, особливостей функціонування самих митних та карантинних установ, інформативних можливостей обліково-звітної документації як джерела з історії чорноморського торгового судноплавства, товарообігу та зовнішньої торгівлі на півдні України в цілому в умовах континентальної блокади.

ДИПЛОМАТІЯ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА В ПЕРІОД ЗАКОРДОННИХ ПОХОДІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ (1813– 1814 рр.) У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Захарчук О.М.

(м. Київ)

Після розгрому наполеонівської армії Росія розпочала закордонний похід, маючи на меті зміцнити позиції в Європі та покласти край експансії Франції. В той період Наполеон I потребував часу для створення нової армії, щоб продовжити війну з Росією і зберегти свої позиції в Європі. Саме тому з таємною місією в Берлін у грудні 1812 р. був направлений генерал-ад'ютант останнього граф Л.М.Ж.А. Нарбонн-Лара, один із кращих знавців Німеччини, що неодноразово виконував важливі офіційні дипломатичні та особисті доручення імператора французів. Проте, слід зазначити, що місія Л. Нарбонна зазнала невдачі й німецькі землі, а потім, й більшість континентальних союзників Наполеона поступово, але невпинно дистанціюються від нього.

Слід зазначити, що у сучасній російській історіографії дана проблема не знайшла ґрунтовного висвітлення і лише деякі дослідники торкалися її. Вперше вона згадується у книзі відомого саратовського дослідника М. Троїцького. Але, на нашу думку, не можна погодитися з твердженням історика в тому, що для

Австрії наприкінці 1813 р. бажано було б послабити, але зберегти Наполеона в якості можливого союзника для протидії Росії¹. М. Троїцький пише також, що, отримавши 15 листопада 1813 р. пропозиції від союзників, імператор французів на два місяці затягнув їх «вивчення», оскільки умови союзників, запропоновані Наполеону на основі Люневільського миру, позбавляли його завоювань 1802–1811 рр.²

Деякою мірою її торкаються й автори колективної монографії, присвяченої зовнішній політиці Росії в першій половині XIX ст.³ Можна погодитися з твердженням О. Ситіна, що написав розділ «Росія та падіння імперії Наполеона» в зазначеній книзі, що на Празькому конгресі 1813 р. жодна сторона не хотіла всерйоз добиватися укладення мирного договору, і що французька сторона пропонувала продовжити переговори, сподіваючись утримати Австрію від вступу у війну⁴. У 2005 р. вийшла монографія Б. Фролова⁵. Але вона нічого не привнесла нового у проблему, що розглядається. Проте, на превеликий жаль, книга також страждає чисельними фактологічними помилками.

У контексті участі російської армії у війнах з Наполеоном торкнувся означеної проблеми і В. Безотосний. Зокрема, він констатує, з чим погоджуємося і ми, що імператор французів вирішив до кінця з'ясувати наміри Австрії, тому погодився на австрійське посередництво у переговорах та відправив своїх представників у Прагу⁶.

У жовтні 2011 р. в МДУ ім. М.В. Ломоносова захистив дисертацію М. Могилевський, який в контексті дипломатичної і військової історії Закардонного походу російської армії 1813–

¹ *Троїцький Н.А.* Александр I и Наполеон. – М., 1994. – С. 232.

² Там же. – С. 233.

³ *История внешней политики России. Первая половина XIX века.* – М., 1995.

⁴ Там же. – С. 104–105.

⁵ *Фролов Б.П.* «Да были люди в наше время ... ». Отечественная война 1812 года и Заграничные походы русской армии. – М., 2005.

⁶ *Безотосный В.М.* Наполеоновские войны. – М., 2010. – С. 254.

1814 рр. приділив увагу розглянутій проблемі¹. Використовуючи різного роду джерела, у тому числі й документи архівів Міністерства закордонних справ Франції і Зовнішньої політики Російської імперії, автор уперше у сучасній російській історіографії в цілому розкрив дане питання, узагальнивши дослідження зарубіжних та російських науковців. Проте, працюючи у вищезгаданих архівах, історик, на превеликий жаль, не вдалося виявити нові документи, що суттєво вплинули б на загальноприйнятту точку зору. До того ж М. Могилевський припустився цілої низки неточностей та помилок. Таким чином, можна зробити висновок, що сучасна російська історіографія поступово позбавляється стереотипів в оцінці історичних подій минулого, що були притаманні радянській історіографії. Завдяки накопиченню значної історіографічної продукції, науковців стала цікавити не тільки проблема участі Росії у війні з Наполеоном у 1812 р., але й у закордонних походах 1813–1814 рр., що були її органічним продовженням. Зокрема, дослідники стали глибше вивчати не тільки військову, але й дипломатичну історію. Водночас, якщо після розпаду СРСР виходили роботи, яким у переважній більшості була притаманна слабка джерельна база, багато фактологічних помилок, то останнім часом стали з'являтися дослідження, побудовані на використанні нових джерел та врахуванні досягнень зарубіжної історіографії.

¹ Могилевский Н.А. Дипломатическая и военная история Заграничного похода русской армии в 1813–1814 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М., 2011. – С. 23.

НАСЕЛЕНИЕ ЮГО-ЗАПАДНОГО КРАЯ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1812 ГОДА (НА ПРИМЕРЕ КУРСКОЙ ГУБЕРНИИ)

Коровин В.В.
(г. Курск)

Тема военного подвига и народного самопожертвования в период борьбы с наполеоновским нашествием на протяжении вот уже двух столетий вызывает живой исследовательский интерес. Наиболее ранней, ставшей на сегодняшний день библиографической редкостью, является публикация в 9-й части журнала «Отечественные записки» за 1822 г. очерка курянина по происхождению Н.А. Полевого «Воспоминания о происшествиях, бывших в Курске в 1812 году». Автор «Истории Русского народа» и многих литературных произведений, журналист, критик, издатель «Московского Телеграфа», Николай Полевой был современником описываемых событий. С 1813 по 1820 гг. он жил в Курске, был лично знаком с одним из героев повествования Н.И. Сибилевым.

В 1822 г. в «Отечественных записках» был опубликован еще один источник, отражающий настроение патриотического подъема, имевшего место на курской земле в условиях военного времени. Новооскольский предводитель дворянства Ф.М. Раевский (отец героя войны и «первого декабриста») написал в редакцию о благородном почине курского помещика П.А. Денисьева, который, заняв должность Рыльского предводителя дворянства, обнаружил в уезде много дворян, которые из-за тяжелого материального положения не могли дать должного воспитания своим детям.

В 80–90-е гг. XIX в. к теме участия земляков в Отечественной войне 1812 г. неоднократно обращался известный курский педагог, краевед и общественный деятель А.А. Танков, чьи публикации регулярно появлялись на страницах «Курских губернских ведомостей». В 1912 г. «Курский сборник» опубликовал его статью «Год священной памяти». В указанном материале, по

словам самого автора, он постарался «не повторяя сообщенных уже в печати фактов, передать несколько новых, извлеченных из архивных источников сведений по истории Курского края, всецело относящихся к Отечественной войне и имеющих интерес, в особенности в виду исполнившегося столетнего юбилея со времени Двенадцатого Года»¹.

11 октября 1912 г., в дни празднования столетнего юбилея Отечественной войны 1812 года, на торжественном заседании Курской губернской ученой архивной комиссии, Н.И. Златоверховников выступил с докладом «Краткий обзор некоторых, сохранившихся в Курской губернии, письменных и вещественных памятников Отечественной войны 1812 года». Автор впервые дал подробную характеристику сохранившихся на тот момент источников.

Из немногих документов, сохранившихся в фондах Государственного архива Курской области, необходимо отметить дело «По Указу Правительствующего Сената о сборе со ста душ по два рекрута 83 набора»². 14 августа 1812 г. с нарочным курьером в Курском губернском правлении из Правительствующего Сената был получен Указ № 19 961 от 6 августа с приложением Высочайшего Манифеста «О сборе с удельных и казенных крестьян повсеместно, а с помещичьих со всех тех губерний, где не назначено ополчения со ста душ 6-й ревизии по два рекрута». В предписании губернского правления от 15 августа, отпечатанном типографским способом, содержались указания городничим в городах опубликовать, а нижним земским судам немедленно разослать по всем селениям с целью обнародования экземпляры Указа: помещикам, управляющим имениями, приказчикам и старостам, волостным головам и прочим сельским начальникам. После обнародования (под расписку) Указа о наборе рекрутов, каждый помещик или его поверенный должны были незамедли-

¹ *Танков А.А.* «Год священной памяти» (Из истории Курского края во время Отечественной войны) // Курский сборник. – Курск, 1912. – Вып. 7. – С. 12.

² Государственный архив Курской области, ф. 33, оп. 2, д. 567.

тельно явиться в окружной город к дворянскому предводителю для составления раскладочного списка. От уездных предводителей дворянства требовалось взять под личный контроль составление списков лиц, подлежащих набору, завершив указанную работу к 28 августа 1812 г.

В фонде Курского губернского правления сохранилось также «Наставление рекрутским присутствиям и командирам губернских гарнизонных батальонов на прием рекрут, определенных Высочайшим Манифестом 4 августа 1812 года». Как отмечается в документе, «...по уважению частовременных наборов и других многих повинностей, необходимостью военных обстоятельств налагаемых, и усердно отправляемых всеми обществами и разными состояниями, признано нужным изыскать все средства к важному облегчению настоящего набора», вследствие чего вводились исключительные правила, допускавшие к приему в рекруты людей, имеющих физические недостатки, не являющиеся препятствием для движения строевым маршем, ношения снаряжения, владения оружием¹.

В фондах Российского государственного военно-исторического архива отложились документы, указывающие на то, что осенью 1812 г. Курская губерния должна была стать одним из центральных узлов снабжения действующей армии. Архивные документы хранят память и о подвигах на полях сражений предстателей курского дворянства.

Современные краеведческие издания, посвященные истории отдельных районов Курской области, содержат имена многих земляков, отличившихся в Отечественной войне 1812 года². К сожалению, авторы подобных работ не раскрывают источники приводимой информации, в связи с чем, снижается ее научная ценность. Тем не менее, краеведческий материал о героизме

¹ Там же, л. 21–23.

² См., напр.: *Немцев Н.А.* Земля кшенская. Очерки по истории Советского района Курской области. – Курск, 2003. – С. 16–17; *Бирюков А.Ю.* Фатежский край: Прошлое и настоящее (историко-краеведческий сборник). – Фатеж, 2007. – С. 18–23.

представителей разных поколений курян в деле защиты Отечества, является уникальным средством патриотического воспитания молодежи. Проводимый же в регионе комплекс мероприятий, посвященных 200-летию юбилею Отечественной войны 1812 года, в подготовке которых принимают участие музейные работники, архивисты, ученые, хочется надеяться, позволит восполнить пробелы и внести необходимые уточнения в военную историю края.

«ІСТОРІЯ КОЗАКІВ» ШАРЛЯ-ЛУЇ ЛЕЗЮРА (1814) В КОНТЕКСТІ КОЗАЦЬКИХ ЗАЦКАВЛЕНЬ В НАПОЛЕОНІВСЬКІЙ ФРАНЦІЇ

Луняк Є.М.
(м. Київ)

Постійні війни Наполеона з Росією слугували сприятливим підґрунтям для популяризації козацької тематики у французькій публіцистиці початку ХІХ ст. У той час активно друкувалися праці французьких науковців, дипломатів, мандрівників і негодіантів, які відвідали Росію в останні десятиліття: Ж.-Ж. Рако де Реї, А.-І. Антуана де Сен-Жозефа, Ж.-Б. Дюбуа де Жансін'ї, Ж.-Б. Леруа де Флажі. В цих творах значну увагу приділено й козацькій Україні. Інформацію, зібрану французами, доповнювали свідчення німецьких науковців, які досліджували історію, географію, економіку та соціально-побутове життя Російської імперії на рубежі ХVІІІ–ХІХ ст. Їх твори були оперативно перекладені і видані французькою мовою. Йдеться про таких дослідників, як Г.-Ф. фон Шторх, Ф.-Ф. Гемпель, Х.-Г.-Г. Гейслер, П.-С. Паллас, К.-М.-Й.-Б. фон Рехберг і Г.-Б. Демпінг. Також поширювалися франкомовні праці С. Богуша-Сестренцевича «Історія Тавриди» та «Історичні розвідки про витoki сарматів, есклавонів і слов'ян», де значне місце посідав українознавчий аспект.

Після поразки в 1812 р. Наполеон переконався у високій ефективності використання росіянами козацьких загонів. Для

протиставлення козакам він дав добро на формування загонів легкої кавалерії, так званих крокусів, з поляків, яких він вважав найбільш близькими за духом до козаків¹. Повернувшись до Парижа після поразки в Росії, Наполеон дав завдання політичному та військовому аналітику Лезюру скласти по можливості найдетальнішу розвідку про козаків, про що автор повідомляє у передмові до своєї книги. Ця праця стала своєрідним компендіумом всього французького козакознавства на зламі XVIII–XIX ст. Водночас цей твір став першим і, по суті, останнім фундаментальним узагальнюючим нарисом з історії козацтва в XIX ст.

Відзначимо, що обрання Наполеоном саме цього дослідника для виконання даного доручення було не випадковим. На замовлення уряду він вже, між іншим, написав свого часу трактати «Короткий огляд причин, що призвели до розчленування Польщі» (1806) та «Про посилення могутності Росії від її витоків до початків XIX ст.» (1807, перевидання 1811, 1812)². Видання останньої праці 1812-го р. заслуговує окремої уваги, бо не лише містило стислий, але змістовний виклад всієї російської історії від античності до сьогодення та наводило географічні, суспільно-політичні, військові, статистичні й економічні дані стосовно імперії Романових, але й тому, що воно водночас було знаряддям ідеологічної кампанії, спрямованої Наполеоном проти Росії. Саме в даній публікації вперше було оприлюднено зміст так званого «заповіту Петра Великого», претензійного документу, що змальовував фантастичну програму завоювання Росією світового панування³.

Мабуть, жоден з істориків не підходив раніше з такою ретельністю до вивчення минулого козацтва, як Лезюр. Ним були використані серед інших праці таких авторів як Длугош, Кромер,

¹ *Безотосный В.М., Иткина Е.И.* Казаки в Париже в 1814 году. – М., 2007. – С. 26.

² *Lesur Ch.-L.* Des progrès de la puissance russe, depuis son origine jusqu'au commencement du XIX-e siècle. – P.: Fantin, 1812. – XIV+514 p.; *Lesur Ch.-L.* Précis des causes qui ont amené le démembrement de la Pologne // Mémoires sur la revolution de la Pologne, trouvés à Berlin. – P.: Galland, 1806. – CIV+215 p. – P. III–C.

³ *Lesur Ch.-L.* Des progrès de la puissance russe... – P. 177–179.

Меховський, Стрийковський, Гваньїні, Пасторій, Целарій, Ле Лабурер, Боплан, Шевальє, Пуфендорф, Перрі, де ла Мотре, Вольтер, Монтеск'є, Нордберг, Манштейн, Ломоносов, Штраленберг, де Гінь, Пейссонель, д'Анвіль, Левек, Леклерк, де Рюльєр, Кастера, Тук, Баєр, Міллер, Бюшинг, Гемпель, Шторх, Паллас, Шерер, Массон, Серенвіль, Мальт-Брюн, Богуш-Сестренцевич.

Безпосередні зародки козацтва історик, слідом за Шерером, виводить з хозарських часів¹. Добу Хмельницького він вважає «найблискучішою епохою» в історії України. Лезюр переказує багато разів тиражовані свідчення про особисту трагедію гетьмана, коли Чаплинський «спалив його будинок, звалтував його дружину, а потім убив її, кинувши на тіло її замордованого сина»². Зневіра у правосудді привела Хмельницького на Запоріжжя, де його було обрано гетьманом. Занурюючись у бурхливу круговерть подій Руїни, сам Лезюр зауважує, що вкрай важко розібратися з карколомними змінами (у його термінології «революціями»), які відбувалися після Хмельницького. В проведенні Кримських походів Лезюр бачить витоки експансіоністських планів Петра I, продовжених згодом Катериною II. Дійшовши до вивчення діяльності Мазепи, Лезюр розумів, що про жодного з гетьманів не було написано стільки, як про цього очільника України. Саме тому історик намагався якнайретельніше дослідити всі доступні матеріали з біографії цього діяча. Обставини фатального українського походу Карла XII, добре відомі на заході, Лезюр розглядає стисло, приділяючи головну увагу саме Мазепі. Автор підкреслює, що державотворчі прагнення Мазепи намагався продовжувати П. Орлик. А також стисло оглядає діяльність Апостола, наголошуючи на його прагненнях відстояти права «козацької держави». Згадуючи про фавор Розумовських, Лезюр відзначає, що наступ на права України продовжувався й тоді. Одночасно з цим історик відмічає з одного боку поступове

¹ *Lesur Ch.-L. Histoire des Cosaques, précédée d'une introduction ou coup-d'oeil sur les peuples qui ont habité le pays des Cosaques, avant l'invasion des Tartares.* – P.: A. Belin, 1814. – Т. 1. – P. 109, 186.

² *Ibid.* – Т. 1. – P. 321.

вростання козацької еліти в дворянство, а з іншого – нівелювання статусу українського селянства щодо мешканців Росії. Скасування гетьманства в 1764 р., на думку Лезюра, результат поступової та продуманої політики уряду, яка вкотре довела лицемірство російських правителів. На противагу традиційним уявленням західних обивателів про Україну, як «країну козаків», Лезюр чітко показує, що власне козацького духу в цій російській провінції вже майже не лишилося. Водночас яскраві відмінності між росіянами й українцями можна ще спостерігати у народному побуті¹.

Таким чином, козакознавчий нарис Лезюра став найкращою на той момент узагальнюючою працею, присвяченою козакам. Хоча дослідник переважно компілював матеріали з багатьох відомих йому джерел, складаючи розмаїті звістки у цілну, логічно побудовану й змістовну сукупність, водночас він постійно співставляв між собою розбіжності, які знаходив у різних авторів, і висловлював прихильність до тієї чи іншої думки, наприклад, про неналежність козаків до російської спільноти, «амурний шлях» до козаків Мазепи тощо.

НАПОЛЕОН ТА ВІЙНА 1812 р. В ОЦІНЦІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Маковей Є.О.

(м. Київ)

Пріоритетним напрямом сучасної вітчизняної історичної науки є вивчення наукової та ідейної спадщини відомих українських громадсько-культурних діячів, філологів-мовознавців, істориків-мислителів ХІХ ст. Однією з таких непересічних осіб був Пантелеймон Олександрович Куліш.

Події 1812 р., хоч і досить опосередковано, але торкнулися родини П. Куліша. Козацько-ополченське минуле родини і при-

¹ *Lesur Ch.-L. Histoire des Cosaques... – Т. 2. – Р. 255–258.*

родна допитливість ще юного Пантелеймона змусили його неодноразово повертатися до вивчення подій і процесів у Франції, перебігу Війни 1812 р.

П. Куліш усвідомлював, що християнське вчення несумісне із застосуванням будь-якого насильства та війни у відносинах чи то між особами, чи то між народами. Проте він визнавав право держави застосовувати військові сили, збройний опір чужоземним загарбникам. Національно-визвольні війни, повстання, походи мислитель навіть прославляв, вважаючи їх вкрай необхідними для розбудови цивілізованих держав.

Будучи представником романтизму та сповідуючи принципи домінуючої ролі особи в історії, П. Куліш не міг не зацікавитися постаттю Наполеона. Сучасник і знайомий П. Куліша, М. Стороженко, зазначав: «<...> в споминаю разговоры о Наполеоне I, пред гением которого П<антелеймон> А<лександрович> преклонялся и усердно изучал в то время труды, характеризовавшие личность, деятельность и эпоху этого, как он писал потом ко мне, "безумно гениального и гениально безумного человека"».

Наполеонівські війни Куліш засуджував, ставлячи їх в один ряд із найкровопролитнішими і найжахливішими подіями французької історії.

Щодо Вітчизняної війни 1812 р. український історик-мислитель відзначав, що виграні Російською імперією війни сприяли формуванню і зміцненню самодержавного устрою, а програні, навпаки, призводили до процесів лібералізації та демократизації. У такій постановці стало очевидним, що російський царизм значно зміцнив як внутрішньо-, так і зовнішньополітичні позиції.

Отже, військово-політичні події початку XIX ст. стали предметом історіософського аналізу Пантелеймона Куліша. Український мислитель у певній мірі захоплювався особистістю Наполеона, але водночас засуджував його кровопролитні війни. Захист від наполеонівської Франції у 1812 р. П. Куліш вважав цілком виправданим, він розумів, що перемога над загарбником значно посилсила російське самодержавство.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ МІСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН

Молчанов В.Б.

(м. Київ)

Проблема становлення інститутів міської влади на терені губерній Південно-Західного краю імперії Романових в 1795–1825 рр. завжди цікавила істориків і не лише їх. У сучасних умовах процесу становлення незалежної Української держави, неабиякої нагальності набувають питання міського самоврядування. Саме тому вивчення історичного досвіду еволюції міського самоврядування на терені українських земель на межі XVIII–XIX ст. має неабияку актуальність. Зважаючи на викладене вище, метою нашого повідомлення необхідно визнати ґрунтовне дослідження джерельної бази, котра включає як корпус архівних документів так і значну кількість законодавчих актів Російської імперії та здобутків історіографії, котрі, тією чи іншою мірою, розкривають проблему становлення міських органів влади в Правобережній Україні за часів наполеонівських війн.

Джерельну базу дослідження репрезентують справи, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (далі – ЦДАК України) ф. 59, ф. 533¹. Значний корпус документів зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ): ф. 61, ф. 86². Представляють інтерес для більш глибокого осмислення нашої проблеми і документи Державного

¹ ЦДАК України, ф.59, оп.1, спр.589; ф.533, оп.1, спр.106; спр.1504; спр.274; спр.106.

² ІР НБУВ, ф.61, спр. №1454–1474; спр. №1526–1556; спр.VI, 2687; спр.876; ф.86, спр. №54.

архіву Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.): ф. 1, ф. 3, ф. 9¹.

Досліджуючи історіографію проблеми міських органів влади Правобережжя в період наполеонівських війн необхідно звернути увагу на такі дореволюційні довідкові видання та праці наших попередників: «Энциклопедический словарь» Ф.А. Брокгауза та І.Е. Ефрона (СПб., 1898)²; «Полное собрание законов Российской империи» (СПб., 1830)³; роботи І.І. Дітятіна «Устройство и управление городов России» (1875), «Статьи по истории русского права» (СПб., 1895)⁴; наукові праці О.Ф. Кистяківського «Права, по которым судится малороссийский народ» (К., 1879); М.П. Василенко «Экстракт указов, инструкций и учреждений, с делением по материям, на девятнадцать частей» (1786)⁵; К. Лазаревської «Київські цехи в другій половині XVIII та на початку XIX віку» (К., 1926)⁶.

Серед радянських дослідників необхідно виділити праці О.Г. Рашина «Население России за 100 лет (1811–1913 гг.)» (М., 1956)⁷, П.Г. Риндзюньського «Городское гражданство дореформенной России» (М., 1958)⁸, Г.В. Боряка, Н.М. Яковенко «Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст.» (К., 1982)⁹,

¹ Держархів Житомирської обл., ф.1, оп.1, спр.1; ф.3, оп.1, спр.18; спр.23; спр.20; спр.3; спр.4; спр.41; ф.9, оп.1, спр.26–27; спр.28; оп.1 (доп.), спр.229; спр.230.

² Энциклопедический словарь / Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – Т. XXIV. – СПб., 1898. – С. 893.

³ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1. – Т. 12. – СПб., 1830.

⁴ Дітятин І.І. Статті по історії російського права. – СПб., 1895.

⁵ Василенко Н.П. Экстракт из указов, инструкций и учреждений, с разделением по материям, на девятнадцать частей... 1786 года. – Чернигов, 1902.

⁶ Лазаревська К. Київські цехи в другій половині XVIII на поч. XIX віку. – К.: НБУ НАН України, вирізка. – С. 275–305.

⁷ Рашин А.Г. Население России за 100 лет (1811–1913 гг.). Статистические очерки. – М., 1956. – 352 с.

⁸ Риндзюньский П.Г. Городское гражданство в дореформенной России. – М., 1958. – 559 с.

⁹ Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упоряд. Г.В. Боряк, Н.М. Яковенко. – К., 1982. – 200 с.

С.В. Мироненко «Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в.» (М., 1989)¹, Б.М. Миронова «Русский город в 1740–1860-е годы» (Л., 1990)², Ю.І. Пітюренко «Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР (особливості розвитку і розміщення, типологія, територіальні системи і перспективи)» (К., 1972)³, П.А. Зайончковського «Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в.» (М., 1978)⁴.

Значною мірою допомагають у вивченні досліджуваної проблеми роботи сучасних дослідників: П.А. Ричкова «Джерела російського воєнно-історичного архіву до історії містобудування у Правобережній Україні» (1992)⁵, О.М. Мироненко К.О. Вислобокова «Собрание малороссийских прав 1807» (К., 1993)⁶, Р.Ю. Кондратюка «Історія міського самоуправління м. Житомира XV–XX ст.» (Житомир, 1993)⁷, О.М. Карліної «Організація міського управління в «заштатних» містечках Правобережної України в першій половині XIX ст. (за матеріалами Олики Волинської губернії)»⁸, В.С. Шандри «Малоросійське генерал-губернаторство 1802–1856: функції, структура, архів» (К., 2001)⁹ та ін.

¹ *Мироненко С.В.* Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. – М., 1989. – 240 с.

² *Миронов Б.Н.* Русский город в 1740–1860-е годы: демографическое, социальное и экономическое развитие. – Л., 1990. – 272 с.

³ *Пітюренко Ю.І.* Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР. – К., 1977. – 205 с.

⁴ *Зайончковский П.А.* Правительственный аппарат самодержавной России. – М., 1978. – 288 с.

⁵ *Ричков П.А.* Джерела Російського державного воєнно-історичного архіву до історії містобудування у Правобережній Україні // Архіви України. – 1992. – №5/6. – С. 52–61.

⁶ *Собрание малороссийских прав 1807 г.* / Ред. кол. *А.Н. Мироненко, К.А. Вислобов* и др. – К., 1993. – 366 с.

⁷ *Кондратюк Р.Ю.* Історія міського самоуправління м. Житомира: 15–20 ст. // Велика Волинь: минуле і сучасне. – Житомир, 1993. – С. 80–83.

⁸ *Карліна О.М.* Організація міського управління в «заштатних» містечках Правобережної України в першій половині XIX ст. (за матеріалами Олики Волинської губернії) // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – №1. – С. 170–175.

⁹ *Шандра В.С.* Малоросійське генерал-губернаторство, 1802–1856: функції, структура, архів. – К., 2001. – 356 с.

Підсумовуючи огляд джерел і літератури з теми дослідження можна виділити наступні моменти: а) найбільш розробленою в історичній науці є історія київського самоврядування. Водночас, повітовим й іншим губернським центрам Правобережжя присвячено лише поодинокі краснзавчі розвідки; б) переважна частина найбільш інформативно цінних документів з проблеми зосереджена у фондах ЦДАКУ України, Держархіву м. Києва, Держархівах Хмельницької та Житомирської областей, інших архівних установ Правобережжя; в) значний внесок у вивчення проблеми здійснено дореволюційними російськими істориками права.

ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА 1812 РОКУ В НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ

Приліпко Т.А., Марченко О.І., Новицька А.І.
(м. Київ)

Бібліографія з історії України, як інструмент розповсюдження інформації та документованих знань набуває на сучасному етапі все більшого значення. Робота по створенню наукової бібліографії з історії України була розпочата в 40-х рр. ХХ ст. у тісній співпраці та координації з Інститутом історії України НАН України. Науковий бібліографічний покажчик «Історія України», який Бібліотека видає з 1968 р., є важливим допоміжним матеріалом, що забезпечить підбір джерел користувачам за темою «Україна у Вітчизняній війні 1812 року». Він сприяє виявленню новітніх та ретроспективних розвідок, репрезентуючи загальний стан досліджуваної проблеми. На сьогодні до послуг споживачів сорок три випуски посібника.

Розглянемо, де знаходиться інформація стосовно 1812 року в названих виданнях і ЕБД та як її віднайти. В друкованих посібниках і ЕБД міститься розділ «VII. УКРАЇНА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.», в якому є підрозділ «Джерелознавство та історіографія». Тут розташовуються наявні бібліографічні запи-

си джерел, оглядів джерел, історіографічних досліджень з вказаного питання. Виділено окремий підрозділ документального масиву «Україна у Вітчизняній війні 1812 р.». Безперечно, необхідно переглядати і дотичні до теми розділи та підрозділи. Наприклад, підрозділи: «Історія військової справи», «Пам'ятки історії та культури. Їх охорона», «Автореферати дисертацій», «Конференції» тощо. Пошукові ключі електронної системи різноманітні і дають відповіді на низку тематичних запитів споживачів (за ключовими словами, автором, заголовком, назвою часопису, географічними рубриками, видом видання).

До фондів книгозбірні надходить обов'язковий примірник вітчизняних історичних джерел, що є вагомим підґрунтям для формування наукових тематичних бібліографій. Так, як наша бібліотека називається історичною, у її фондах досить широко представлені книги та інші матеріали, що висвітлюють такий значимий відтинок нашої історії як війна 1812 року. Особливе значення мають офіційні документи подій або опубліковані збірники таких матеріалів: Шукин П. И. Бумаги, относящиеся до Отечественной войны 1812 года: в 10 ч. Ч. 5, 8, 9, 10 (М., 1900–1908) та покажчики до цього видання, укладені П. Міллером (М., 1912).

Найбільшу зацікавленість викликають спогади очевидців подій та подібні їм матеріали, бо, зазвичай, робота над будь-якою науковою темою починається з вивчення першоджерел, якщо такі вдалося знайти. Також на початку століття було видано ряд біографічних матеріалів. Більшість з них розповідало про життя та діяльність М. Кутузова, але були видання присвячені іншим визначним героям війни, зокрема, генерал-майору Я. Кульневу, М. Платову та іншим. Трохи пізніше, у 1839 р., була надрукована перша офіційна історія Вітчизняної війни 1812 року, написана учасником Бородинської битви, генерал-лейтенантом Олександром Івановичем Михайлівським-Данилевським.

Цікавими для дослідників можуть бути документи про події війни 1812 року на території сучасної України та про вклад українського народу в спільну справу розгрому ворога. Такими є видання: Український народ у Вітчизняній війні 1812 року: зб.

док. / Центр. держ. іст. арх. УРСР (К., 1948), Бондырев С. Очерк участия киевских драгунов в Отечественной войне 1812 г. (Васильков, 1912), Епанчин Н. Очерк событий 1812 года в пределах Киевского военного округа (К., 1912), Павловский И.Ф. Малороссийское козацье ополчение в 1812 г. по архивным данным (К., 1906), Участие И.П. Котляревского в формировании малороссийских казачих полков 1812 г. (К., 1905), Иванов Н. Столетие великой борьбы 1812–1912 г. (Одесса, 1912), Абаліхін Б. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. (К., 1962) тощо.

Незмінно запитаною залишається тема «Бородинська битва 26 серпня 1812 року». Майже 100 описів видань зібрано в каталозі під рубрикою: «Оборонний період війни». Систематична Картотека Статей Бібліотеки містить понад 80 бібліографічних записів, які висвітлюють історичні події того часу.

Із фондів книгозбірні до цієї пам'ятної дати відкрито книжкову виставку «Історія війни 1812 року». Особливо зацікавить читачів розділ виставки «Війна 1812 року в іноземних виданнях», де репрезентовано документи на німецькій, французькій, англійській, польській мовах, опублікованих у 1825–1931 рр.

При доборі джерел з вказаної теми користувачам стануть у нагоді також ретроспективний «Імідж-каталог», електронний каталог нових надходжень документів (з 1996 р.), покажчики «Історія України» та ЕБД, які можна віднайти в мережі Інтернет на сайті Національної історичної бібліотеки України.

МАЛОРОСІЙСЬКЕ КОЗАЦТВО У ВІЙНІ 1812 Р.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Цигульський С.М.
(*м. Кіровоград*)

Малоросійське козацтво протягом ХІХ ст. було активно задіяне урядом Російської імперії у кількох військових кампаніях. Найбільш важливою за масштабами була їхня участь у Вітчизняній війні 1812 р. До останньої третини ХІХ ст. спеціальних

досліджень проблеми не існувало. Саме тоді з'явилася низка творів М.В. Стороженка, в яких було цілісно охарактеризовано малоросійське козацтво, його походження, становище, участь у військових діях. Історик сміливо назвав козаків найбільш волелюбним елементом соціальної структури Російської імперії.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'явилися фундаментальні твори І.Ф. Павловського, в яких на основі цінних архівних матеріалів досліджувалися організація малоросійського козацького війська та його участь у війні 1812 р. Автор наважився показати незадовільну картину фактичного стану війська, утримання якого було повністю перекладено на плечі козаків. Обіцянки уряду і військового керівництва – створити на постійній основі козацьке військо – по суті, виконані не були.

У радянський період на важливий масив наукової складової досліджень нашаровувався пласт ідеології та певних соціальних чи ідейних «замовлень» існуючої влади. Після здобуття Україною незалежності й падіння ідеологічної цензури у вітчизняних істориків настав своєрідний «зоряний час». Наприкінці XX – на початку XXI ст. дослідники повернулися обличчям до історії козацтва з нових, свіжих, неспотворених цензурою кутів зору та поглядів. Серед них варто назвати В.А. Смолія, В.С. Шандру, В.М. Орлика, Ф.Ф. Стоянова, В.В. Ададунова, Є.Д. Петренка, О.А. Бачинську та ін.

Завдяки численним дослідженням істориків багато проблем було піднято, висвітлено і розв'язано. Однак, ряд принципових аспектів залишився поза увагою науковців. Слід розібратися в причинах, які спонукали малоросійських козаків активно вступати до лав ополченців. Немає цілісного та об'єктивного порівняння внеску малоросійських козаків у перемогу зі справедливою наданих їм пільг згідно урядових обіцянок. Сьогодні вкрай потрібні фундаментальні праці, які не були б заангажовані ідеологічним впливом й під час створення вбирали в себе не тільки вітчизняний, але й світовий історіографічний досвід.

ПРИЧИНИ НЕВДАЧІ НАПОЛЕОНА В 1812 р. З ПОГЛЯДУ ІСТОРИКА ВАСИЛЯ ЛЯСКОРОНСЬКОГО

Шевченко В.В.

(м. Київ)

Ляскоронський Василь Григорович (24.12.1859–01.01.1928) – історик, археолог, етнограф, нумізмат і картограф, академік Всеукраїнської академії наук, приват-доцент Київського і Московського університетів, професор Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька, член багатьох наукових товариств. Він був учнем В. Антоновича й яскравим представником української інтелігенції кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Його наукова і педагогічна діяльність пов'язані з вивченням різнопланових проблем історичної географії, топографії, нумізматики, й особливо, середньовічної української історії та її популяризації.

По собі дослідник залишив низку оригінальних наукових праць, зокрема й неопублікованих, котрі нині зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Нажаль, досить тривалий час доробок В.Г. Ляскоронського залишався поза увагою сучасних вітчизняних істориків. Його студіювання розпочалося лише з 1990-х рр. Однак і нині життєвий і науковий шлях Василя Григоровича потребують, безумовно, глибокого й ретельного дослідження.

Серед матеріалів рукописної спадщини В.Г. Ляскоронського в одній із записних книжечок міститься замітка «Причини невдачі Наполеона в 1812 р.», яка, скажімо так, «випадає» з контексту його наукових інтересів. На наш погляд, її появу можна пояснити участю автора у засіданнях Київського відділення імператорського Російського воєнно-історичного товариства, не виключаючи при цьому інших причин.

У вказаній замітці вчений, насамперед, наголошує на тому, що ідея Наполеона про створення єдиної світової держави була не новою. Ще стародавні правителі неодноразово здійснювали подібні спроби. Однак усі вони закінчилися крахом. Причину

тих поразок В.Г. Ляскоронський вбачав у несприйнятті завойованими народами нововведень, навіть прогресивних, з боку підкорювачів, оскільки останні не враховували ні особливостей їх життя, ні звичок та характеру людей. Те саме сталося й з Наполеоном під час війни з Російською імперією. Він зіткнувся з іншим ладом, з іншим народом, «живущим иними интересами и задачами жизни», з патріотизмом, зовсім несхожим на патріотизм західноєвропейських народів.

При цьому історик зауважував, що на відміну від європейського патріотизму, який базується на культурному розвитку добробуту рідної землі, російський – «ідеальний», тобто оснований на ідеалах. А такими для Росії були Бог і його намісник на землі – цар. Саме у православній вірі, страху втратити її як і «помазаника Божого» – царя, особу, котра одна могла «улучшить жизнь и охранить ее», вбачав Василь Григорович патріотизм і героїзм жителів імперії. У цьому полягала основна причина поразки Наполеона у 1812 р. Окрім неї були й інші, менш значущі – погані дороги, зниження дисципліни та розчарування у Великій Армії, нестача провіанту, неодноразові помилки французів в облогах тощо.

Невдачі Наполеона у війні з Російською імперією, з погляду В.Г. Ляскоронського, вказують на те, яке мізерне значення в житті мають реформи, здійснені однією людиною, без участі і згоди усього населення.

ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА 1812 р. В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГКИ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ УРОКУ-СУДУ ІСТОРІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ: «РОСІЙСЬКО–ФРАНЦУЗЬКА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА» (ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. 9 клас)

Биба Є.В.

(м. Київ)

У сучасних умовах навчання історії України в школі, учні, крім навчальної літератури, отримують інформацію з різних джерел, в яких можуть зустріти різні оцінки подій чи явищ. Тому вчителю необхідно зорієнтувати учнів у наявній інформації та допомогти у виробленні власної позиції в оцінці історичного явища чи події.

Використання інноваційних технологій навчання історії України в школі допоможе вчителю реалізувати особистісний підхід.

Одним із видів інтерактивних методів навчання історії України, що практикуються сьогодні в старших класах є урок-суд історії.

У центрі уроку-суду історії є розгляд наукової проблеми, пов'язаної з історичною подією, яка має неоднозначну оцінку в історичній науці. На прикладі теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна», спробуємо подати основні методичні рекомендації щодо організації та проведення уроку-суду з історії України, використовуючи навчальний матеріал підручника з історії України для учнів 9 класу авторів О. Реєнта та О. Малій.

Проведення такого виду заняття передбачає обов'язковість підготовчого етапу, який розпочинається за два–три тижні до проведення уроку-суду історії. Тема такого уроку має бути по-

ставлена як проблема для обговорення: «Наполеоніди» – пропагандистський піар Наполеона чи далекоглядність політика?! або Наполеонові «наполеоніди» – це втілення ідей автономії української еліти чи імперського розколу українських земель?!

Вчитель має повідомити тему та форму уроку й провести розподіл ролей серед учнів, який обов'язково відбувається на основі принципу добровільності. У процесі підготовки до уроку-суду обговорюються виступи учасників судового процесу, узгоджуються запитання для обговорення. В основу виступів повинні бути покладені лише достовірні та перевірені історичні факти. Хід уроку-суду складається з ряду етапів: перший етап розпочинається зі вступного слова секретаря судового засідання; другий етап передбачає виступ сторони обвинувачення; третій – виступ сторони захисту; четвертий етап – «суд присяжних», які відзначають найбільш переконливі доведення та оголошують судові рішення в якому дають неоднозначну оцінку проблемному питанню.

На заключному етапі діяльність учнів підсумовує вчитель, вказуючи на позитивні моменти та недоліки, оцінює навчальні досягнення учнів.

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ РОЛЬОВИХ ІГОР ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА» (ІСТОРІЯ УКРАЇНИ, 9 клас)

Бідун Ю.В.
(м. Київ)

Процес реформування освіти в Україні є спробою впровадження нових педагогічних технологій західноєвропейської освітньої моделі. Адже проблеми радянської системи освіти, що значною мірою була зорієнтована на формування особистості в умовах тоталітарної системи, автоматично перенеслися на розвиток школи сучасної України. Сьогодні головним питанням порядку

денного є формування в учнів умінь і навичок саморозвитку особистості в умовах інформаційного суспільства, що значною мірою вирішується шляхом упровадження інноваційних технологій, організації процесу навчання, пошуками відповіді на питання: «як навчати, як створити умови?». Розв'язання цього завдання безпосередньо пов'язане з основним змістом навчально-виховного процесу та потребує впровадження таких методичних розробок, які б дозволили реалізувати нову освітню парадигму. Серед них чільне місце посідають ігрові методи навчання історії України.

Гра є унікальною за своєю сутністю. Потужний навчальний, розвивальний та виховний потенціал, який вона має, дає змогу перевести її з виключно розважальної площини у навчально-виховну.

Основне призначення навчально-рольової гри полягає в тому, щоб забезпечити всебічний і глибокий аналіз тієї чи іншої проблеми, використовуючи так звані навчальні ролі. Ділова гра спрямована на те, щоб, імітуючи реальні ділові (професійні, побутові тощо) ситуації, виконуючи «справжні», а не «навчальні» ролі, учні набували умінь та навичок, необхідних для виконання різних видів практичної діяльності

Упродовж гри, на думку професора, вченого-методиста І.А. Коляди, учитель-ведучий визнає смислову лінію аналізу теоретичної проблеми або практичної ситуації, порушує додаткові питання та ставить запитання. Він заохочує всіх учнів до гри в атмосфері доброзичливості, взаємодопомоги, рівноправності. Учитель завершує заняття підбиттям підсумків, наголошуючи на змісті та реалізованості методичного задуму.

Крім організації ігрових уроків, які вимагають від вчителя історії тривалого етапу підготовки, можлива організації різноманітних рольових та дидактичних ігор у ході самого уроку. Наприклад, таких як: «впізнай історичну особу», «військові репортери», «археологи», «вирушаємо на екскурсію», «відшукай на карті», «військова архітектура», «зустріч з очевидцем події».

Інтерактивні рольові ігри сучасні методисти розглядають як інструмент передачі й засвоєння попередньої інформації під час вивчення теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна» для набуття компетенції, аналізу моделей поведінки. Застосу-

вання рольових ігор багатогранне. Вони розвивають, виховують, соціалізують, збагачують кожну особистість знаннями, вміннями, досвідом, а також допомагають виховувати в учнях певні якості та риси.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДИСКУСІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 9 КЛАСІ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА»

Вергун С.І.

(м. Київ)

Сьогодні українська історична освіта виходить на якісно новий рівень свого розвитку, адже йде процес утвердження європейських та світових стандартів середньої та вищої освіти. Впроваджуються нові інноваційні технології навчання історії, що сприяє підвищенню пізнавального інтересу учнів та формуванню в них креативного мислення. В рамках Національної державної програми «Освіта» («Україна ХХІ ст.») виконується завдання вивести освіту України до рівня розвинутих країн Західної Європи та США. Ці завдання є основними для методистів та дидактів сучасної України, тому їхня увага спрямована на впровадження інноваційних технологій сучасної західноєвропейської педагогічної науки. Однією з таких інноваційних технологій навчання історії України є використання методу мозкового штурму та організація дискусії на уроці.

Дискусія є одним з найефективніших методів активізації пізнавальної діяльності школярів. Вона (чи її елементи) можуть бути використані на всіх етапах навчального процесу: при вивченні нового матеріалу, при перевірці домашнього завдання, під час уроку узагальнення, при повторенні і закріпленні матеріалу, що вивчається. Проблема, що виноситься на дискусійне обговорення, може носити в собі елемент конфлікту. Наприклад, у 9 класі при вивченні теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна» учням може бути запропоновано такі історичні про-

блеми: «1. Який характер мала російсько-французька війна 1812 р. для українців? 2. Яке її значення для української еліти? 3. Війна 1812 р. – Вітчизняна для українців?!, тощо».

Методисти пропонують такі основні правила організації дискусії на уроці: 1) всі відкрито висловлюють свої погляди, думки; 2) всі погляди беруться до уваги; 3) погляд опонента має право на існування; 4) виступ має бути стислим і логічно послідовним; 5) коли висловлює погляд один, інші слухають; 6) забороняється критикувати погляди інших; 7) ідеї мають бути конструктивні; 8) аргументи мають опиратися на конкретні знання; 9) забороняється особистісний характер критики поглядів. Дискусія також може відбуватись у формі фронтальної бесіди та при визначенні групи школярів.

Отже, організація уроку-дискусії з історії України у 9 класі при вивченні теми: «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна» є важливим елементом формування креативно мислячої особистості учня, сприяє розвитку інтересу до історії України, особистісних мотивацій до одержання нових знань, виступаючи дієвим методом формування в учнів критичного історичного мислення з власними оцінками, переконаннями.

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ УМОВНО-ГРАФІЧНОЇ НАОЧНОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКОЇ ВІЙНИ 1812 р.

Желіба О.В.

(м. Ніжин)

Сучасна методика навчання історії повинна сприяти оптимізації процесу розвитку навчальних компетентностей учнів. Принципово важливе значення в організації навчання відіграє вміння презентувати та сприймати інформацію. Одним із засобів презентації та опрацювання історичного матеріалу у сучасній школі є умовно-графічна наочність.

Креслярські наочні засоби мають важливе значення в плані

розвитку абстрактного мислення школярів: допомагають аналізувати та узагальнювати історичні явища, засвоювати їх істотні ознаки і взаємозв'язки, схему причин, наслідків, особливостей, взаємозалежностей, ієрархії, тобто, відповідати на питання «як?».

Креслярську групу наочних засобів можна поділити на ряд підгруп: графіки, діаграми (стовпчикові діаграми (гістограми), фігурні та колові діаграми), логічна історична схема, стрічка часу, таблиці.

Графічні зображення допомагають живій уяві про кількісні показники. Вдало складені графіки, як і інші графічні зображення цифрових даних, викликають інтерес, привертають увагу слухачів, допомагають засвоєнню навчального матеріалу.

Діаграми використовуються для ілюстрації кількісних характеристик об'єктів чи явищ: порівняння величин, структури, аналізу інших кількісних показників.

За допомогою стрічки часу можна показати динаміку важливих історичних подій доби.

Таблиці можна використовувати не лише для систематизації статистичних даних, а й створити порівняльно-біографічні таблиці воєначальників, таблиці систематизації джерел та історіографії вивчення теми.

Основні моменти використання умовно-графічної наочності при вивченні історії російсько-французької війни 1812 р.:

- відбір найбільш важливих даних, явищ і об'єктів у конкретному матеріалі;
- систематизація найбільш важливого та істотного;
- виклад усього відібраного і систематизованого в найлегшій для сприйняття формі;
- отримання навичок аналізу цифрового матеріалу чи умовних співвідношень;
- виділення тих чи інших закономірностей.

Загалом, умовно-графічна наочність дозволяє використовувати сучасні техніки і стратегії, які збільшують імовірність отримання бажаного результату: засвоєння ключових інформаційних елементів історії російсько-французької війни 1812 р., створення основи для аналізу наявних фактів.

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 9 КЛАСІ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА»)

Загребельна Н.І., Ухаль В.М.

(*м. Київ*)

Залучення уривків із художніх творів під час вивчення історії України сприяє глибокому і свідомому засвоєнню матеріалу, оскільки вчитель використовує одночасно два шляхи переконання учнів: наукового доведення і показу історичного матеріалу за допомогою літературних засобів.

Художні твори, які доцільно використати при вивченні теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна», можна умовно поділити на дві групи:

- створені в епоху російсько-французької війни;
- написані про війну багато років опісля неї.

З метою поглиблення уявлень про події 1812 р. вчитель використовує методичний прийом посилення на художній твір. Зокрема, на такі твори: Л. Толстой «Війна і мир», М. Лермонтов «Бородіно», «Два велетні», С. Голубов «Багратіон», М. Задонський «Денис Давидов», Ю. Трусів «Хаджибей», Л. Раковський «Кутузов», С. Глінка «Військова пісня», І. Крилов «Ворона і Курка», «Вовк на псарні», «Щука і Кіт», О. Пушкін «Наполеон», «Полководець», І. Кованько «Солдатська пісня» та ін.

При використанні літературних творів на уроках історії слід врахувати такі важливі моменти, як дійсність подій, які описує автор; доступність матеріалу; правильно використовувати існуючий матеріал з художньої літератури який повинен відповідати завданням і змісту шкільного курсу історії України.

Із методів роботи над художньою літературою доцільно виділити такі: 1) літературно-художнього ілюстрування; 2) аналізу використовуваних уривків; 3) побудови розповіді вчителя на основі щойно зачитаного чи переказаного своїми словами уривка; 4) посилення на твір; 5) використання матеріалу певного

художнього твору (його образів, картин) безпосередньо в розповіді вчителя як будівельного матеріалу цієї розповіді; б) комбінований метод, за яким робота над художньою літературою проводиться в поєднанні з іншими прийомами роботи в класі – з роботою над цитатами, над історичним документом, історичною картиною, схемою, ілюстраціями підручника.

Необхідність використання художньої літератури на уроках історії України при вивченні теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна» зумовлюється тим, що саме це джерело знань має невичерпні можливості для образного відтворення минулого, є засобом емоційного впливу на учнів, одним із ефективних чинників формування духовної культури молоді.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИСВІТЛЕННЯ
РОЛІ ІСТОРИЧНОЇ ОСОБИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ У 9 КЛАСІ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ
«РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА
(І. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ – ОРГАНІЗАТОР КОЗАЦЬКИХ
ПОЛКІВ У ВІЙНІ 1812 р.)»**

Коляда І.А.
(*м. Київ*)

Роль і місце особи в історичному процесі є важливим методологічним питанням сучасної історичної науки. Шкільна освіта не може обійтися без вивчення діяльності історичних осіб.

На нинішньому етапі суспільних трансформацій в Україні, реформування системи шкільної освіти постала проблема розробки нових методологічних та методичних прийомів до формування уявлень про роль особи на уроках історії України, відмови від традиційних підходів радянської освітньої моделі до розробки цього питання.

Історична особистість, на думку сучасних методистів, повинна бути показана не стільки на тлі історичного процесу (стара вимога), скільки як його складова частина і суттєвий чинник впли-

ву. Вивчення історії повинно відбуватися як пошук пояснень існуючих інтерпретацій історичного процесу, як розвиток критичного мислення учнів і формування ними власного бачення історичних подій.

Організуючи та проводячи навчальні заняття з історії України у 9 класі, слід надавати переваги формуванню процесуальних та розумових умінь і навичок, висуванню плідних ідей. Для розвитку критичного мислення аналіз історичних джерел має бути основним, а не допоміжним методом. Процес навчання необхідно перетворити на активний процес, що стимулює дослідницьку діяльність, що спонукає учнів аналізувати власні висновки та судження.

Розкриваючи питання про участь українців у війні 1812 р. та роль представників табору автономістів-консерваторів, зокрема І. Котляревського, у допомозі російському уряду організувати відсіч наполеонівському нападу, вчитель може використати такі прийоми усного методу як *розповідь та ілюстрування*.

Важливу роль у формуванні образних уявлень про життя та побут Івана Котляревського відіграє також *робота з творами живопису*.

Викладаючи учням біографічний матеріал та дбаючи про творче засвоєння ними необхідного обсягу знань про ту чи іншу історичну особу, вчителю історії України необхідно значну увагу приділити *історико-біографічному та історико-психологічному описам*. При такому описі поряд з розглядом анатомічних рис обличчя та їхньою розшифровкою аналізується одяг, нагороди, відзнаки, інтер'єр приміщення, в якому знаходиться людина тощо. Усе це коментується і дає можливість змістовно охарактеризувати як зображену особистість, так і її місце в історії.

Загалом же запропоновані методи і форми роботи при вивченні портрету історичного діяча розраховані на підвищення пізнавального інтересу учнів до історії України ХІХ ст., сприяння активному засвоєнню навчального матеріалу, насичення навчального процесу візуальним матеріалом.

**ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА КУЛЬТУРИ
ДИСКУСІЇ НА УРОЦІ-СЕМІНАРІ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
У 9 КЛАСІ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ
«РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКА ВІЙНА 1812 р. і УКРАЇНА»**

Лазоренко В.В.
(м. Київ)

У сучасній педагогічній науці одним із основних практичних завдань є розвиток критичного мислення. Такий підхід співзвучний концепції особистісно-орієнтованого навчання і нерозривно пов'язаний із застосуванням активних та інтерактивних технологій. На сучасному етапі розвитку методики виникла необхідність відновлення методів, засобів і форм організації навчання.

Однією з найефективніших форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів є урок-семінар – особлива форма групових занять з будь-якого предмета або теми за активної участі учнів. Цей метод ми можемо використати при вивченні теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна», яка в даний час по-різному трактується істориками і потребує розгляду кількох точок зору, тому семінар сприятиме розвитку діалогічної мови учнів, формуванню самостійності у роботі з першоджерелами. Як наслідок, це дасть можливість учням усвідомити знання, здійснити самоконтроль самостійно вивченого матеріалу, що в подальшому сприятиме зародженню нових ідей, переоцінці подій, критичному підходу щодо даної теми, удосконаленню вміння ведення дискусії на уроці.

Ефективність у методику проведення уроків-семінарів вносить попередній розподіл між учнями навчальних завдань. Для роботи в малих групах, клас заздалегідь об'єднується в колективи з 3–5 осіб і розподіляє ролі доповідача, співдоповідача, опонента, рецензента, та ін.

Активізує роботу школярів на семінарі «особовий рахунок учасника»: усі виступи, доповнення, питання оцінюються заздалегідь визначеною кількістю балів.

Урок-семінар дає змогу більш ефективно організувати навчальний процес при обговоренні дискусійних питань з даної теми, актуалізувати основні історичні факти і теоретичні положення, спрямовує учнів на самостійну роботу та формує у них узагальнюючі висновки щодо поставленої проблеми.

Отже, серед існуючих форм інноваційного навчання досить ефективним є використання уроку-семінару у 9-му класі на уроці історії України при вивченні теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна», оскільки він спрямований на якісне засвоєння знань учнями, розвиває їх розумову діяльність, формує вміння та навички критичного й аналітичного мислення, синхроністично співставляє події в Україні з подіями у світі. Урок-семінар допомагає виховати творчу особистість, пробуджує інтерес до історії рідної країни та почуття патріотизму, формує свідомого громадянина.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ВОЄННУ ІСТОРІЮ ПРИ ВИВЧЕННІ ПИТАНЬ ВІЙНИ 1812–1814 рр. У СУЧАСНОМУ ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Махотенко М.А.

(м. Київ)

Зміст поняття «воєнна історія» різні методисти визначають по-різному, варто розглянути кілька точок зору. Наприклад радянський методист О. Стражев був прихильником комплексного підходу при вивченні війни на уроках історії. У цей комплексним було включено розгляд причин і планів сторін, вивчення соціально-економічних, суспільно-політичних процесів, пов'язаних з протистоянням, визначення характеру війни, розгляд перебігу основних подій та значення війни. Інший радянський методист О. Вагін вважав за необхідне подавати воєнну історію як конкретні військові події, але, водночас, він не відкидав необхідності

показати взаємозв'язок війни з економічною, соціальною, політичною, ідеологічною, культурною сферами людського життя.

У сучасних методичних розробках І. Коляди, Я. Камбалової, Н. Загребельної, С. Терно прослідковується використання комплексного підходу. Найбільш комплексно питання методики вивчення теми «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна» подано відомим методистом, доктором історичних наук, професором кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова І. Колядою.

Досить ефективною при вивченні питань війни може бути використана підготовка творчих робіт: історичних есе, уявних мандрівок та інтерв'ю з учасниками подій.

Вчитель може запропонувати учням скласти схеми, таблиці, тезовий план розповіді, систему запитань тощо, або ж за допомогою вже підготовлених дидактичних матеріалів посилити сприймання учнями навчального матеріалу.

Загалом при формуванні уявлення учнів про воєнну історію у ході вивчення війни 1812–1814 рр. в межах курсу історії України, вчитель повинен використовувати різноманітні методи навчання та прийоми, які залежать від обраного ним методичного підходу.

ВІЙНА 1812 р. В ХУДОЖНЬО-ЛІТЕРАТУРНИХ ОБРАЗАХ

Милько Ю.І.

(м. Переяслав-Хмельницький)

Педагогічна важливість використання художньої літератури на уроках історії визначається в наданні нових можливостей для образного відтворення минулого, сприяє конкретизації історичного матеріалу, формуванню незабутніх образів та картин.

Під терміном «художньо-літературний образ», який широко використовується також у філософії, мистецтвознавстві, естетиці, теорії літератури та ін., ми розуміємо «форму відображення дійсності художнього твору, в якій представлено додаткову інтерпретацію та пояснення певних історичних подій», що призначена для

пошуку письменником нової інформації про певну реальність, і яка, відповідно, використовується в якості реального об'єкту естетичного пізнання. Відповідно до існуючої класифікації художньо-літературних образів за предметним принципом, цікавими для нас є, перш за все, образи-деталі та образи-персонажі.

Серед робіт, проаналізованих нами, варто виділити поему І. Котляревського «Енеїда», зокрема, побічне перегукування її окремих рядків із тогочасними подіями, що чітко простежується в двох останніх частинах твору (5-6), образі ліричного героя Енея. Психологічна реакція населення українських земель на заклик російського уряду вступати в козацькі полки розкрита в повісті Т. Шевченка «Близнець», де ми знаходимо так званий образ-поняття – почуття честі, обов'язку. Цікавою для нас є «Солдатська пісня» учасника війни 1812 р. - Івана Кованька, де постає автологічний тип художнього образу – образ спаленої Москви, за допомогою якого автор намагався подати одиничну картину, яка цілком може стосуватися загального настрою, і тим розширити конкретний зміст чуттєвого образу, узагальнюючи його, але не переносячи на інше.

Безумовно, неможливо обійти увагою й творчість таких російських літературних класиків, як Ф. Глінка («Военная песня» – емоційний образ вольового неприйняття «рабства та ярма»), О. Грибодов (трагедія «1812 год» – поєднання реалістично-політичного змісту зі сценами фантазмагоричних бачень), І. Крилов (байки «Обоз» – образ старого Коня відповідає Кутузову, а також «Волк на псарне», «Ворона и курица»), О. Пушкін (вірш «Наполеон» – трагічний образ Наполеона), Л. Толстой (роман «Війна і мир» – сукупність образів-деталей, образів-персонажів, образів природи) та ін.

Загалом, історична важливість війни 1812 р. обумовила акцентування особливої уваги тогочасних та пізніших українських та російських літераторів на цих подіях. Це, відповідно, дає широкі можливості вчителю для пошуку відповідних літературно-художніх образів у ході вивчення даної теми на уроках історії України або загалом всесвітньої історії з метою підвищення рівня засвоєння учнями навчального матеріалу, розуміння історичних подій, явищ та процесів.

**ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЖИВОПИСУ
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПРИ ФОРМУВАННІ
УЯВЛЕНЬ ПРО УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ У
РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКІЙ ВІЙНІ 1812 р.
(НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, 9 клас)**

Ніколайчук Д.О.
(*м. Київ*)

Вивчення минулого нашої країни передбачає міцне засвоєння фактів, що характеризують історичний процес. Важливе місце у конкретизації історичних фактів займають наочні засоби, і зокрема живопис. Деякі аспекти даної теми у своїх працях висвітлили українські та російські методисти: В. Васильєва, В. Іванова, Н. Кіященко, Г. Косова, І. Коляда, Т. Михайлів, Г. Цвікальська.

Дидактичні можливості картин дозволяють найбільш яскраво пояснити комунікативну ситуацію і функції засобів невербального спілкування.

Одним із основних етапів формування уявлень про участь українців у російсько-французькій війні 1812 р. є визначення їх ролі у військових діях. Творів живопису на дану тематику дуже багато. Їх оригінали зберігаються в центральних музеях. Проте й у місцевих краєзнавчих зібраннях можна натрапити на полотна, які доцільно використовувати на уроці. Зокрема, в експозиції Волинського краєзнавчого музею, в тій її частині, що присвячена подіям російсько-французької війни 1812 р., віддавна розміщена картина (можливо, ескіз) під умовною назвою «Офіцери», яка покликана ілюструвати названу історичну тему. Автор невідомий, робота виконана у першій половині XIX ст. на папері у техніці пастель, графітний олівець. Вчитель має зауважити, що дана картина є ціннісною, оскільки написана сучасником подій, а використання такої техніки свідчить про миттєве фіксування образів. У горизонтальній площині на світлому тлі поясне зображення трьох молодих людей у військовій формі. Перший та другий зліва – у тричетвертному повороті вправо, крайній справа – в профіль.

Використання творів живопису на уроках історії надає можливість активізувати різноманітні види навчально-пізнавальної діяльності учнів. У даному випадку процес засвоєння знань відбувається в атмосфері інтелектуальних, моральних та естетичних переживань, творчості учителя та учнів, самостійної роботи. Пізнання учнів зачіпає душу дитини, спонукає до особистих вистражданих відкриттів. Твори образотворчого мистецтва на уроці історії, завдяки емоційному впливу, забезпечують шлях засвоєнню змісту навчального матеріалу через переживання. А це, своєю чергою, сприяє розвитку формування духовності підрастаючого покоління.

ШКІЛЬНИЙ ІСТОРИЧНИЙ ГУРТОК: МЕТОДИКА І ПРАКТИКА ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ З ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКОЇ ВІЙНИ 1812 Р.

Павлюченко В.Ю.

(м. Київ)

Позакласна робота є надзвичайно важливою формою організації навчальної діяльності, оскільки вона безпосередньо впливає на якість знань учнів, їх уважне та сумлінне ставлення до навчання. Основними вимогами до організації позакласної роботи є її добровільний характер та постійне оновлення тематики робіт. Ці вимоги повністю задовольняє така форма організації позакласної роботи як історичний гурток.

Організовувати роботу гуртка вчитель розпочинає з ознайомлення учнів зі змістом та метою його роботи. На перших засіданнях необхідно обрати керівний та «друкований» органи гуртка, створити 3–4 секції, які будуть працювати по черзі, виробити «Положення про історичний гурток», провести анкетування учасників стосовно їх вподобань щодо тематики майбутніх занять.

Ми пропонуємо програму роботи секції шкільного історичного гуртка по вивченню історії російсько-французької війни 1812 р. За планом роботи гуртка передбачається провести вісім

занять з таких тем: «Передісторія та причини російсько-французької війни 1812 р.»; «Збройні сили противників»; «Основні подій російсько-французької війни 1812 р.»; «Основні постаті російсько-французької війни 1812 р.»; «Війна 1812 р. і Україна»; «Підсумки російсько-французької війни 1812 р.»; «Образ російсько-французької війни 1812 р. в художній літературі». Підсумкове заняття пропонується провести у формі прес-конференції «Російсько-французька війна 1812 р.: сучасний погляд». Підсумок роботи гуртка буде підведений у ході виставок та роботи членів гуртка у відповідному відділенні Національного центру «МАН України».

Найбільш доцільним для гурткового заняття є використання саме інтерактивних методів, сутність яких полягає у тому, що навчання відбувається шляхом взаємодії всіх, хто навчається і навчає. Основним принципом інтерактивного навчання є постійна взаємодія учнів між собою, їх співпраця, спілкування, співробітництво.

Отже, робота шкільного історичного гуртка як складова частина педагогічного процесу у школі спрямована на збагачення знаннями і розвиток учнів, є важливою формою позакласної роботи, якій треба приділяти постійну увагу.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ УЧНІВ ПРО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ у першій третині XIX ст. (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ СТАВЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ОСНОВНИХ ТАБОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ ДО ВІЙНИ 1812 р.)

Товчигречка В.Г.

(м. Київ)

Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-культурної та наукової життєдіяльності суспільства.

Питання розвитку історичних уявлень учнів розглянуто у працях відомих радянських методистів П. Гори, О. Вагіна, І. Лернера, А. Редька, О. Стражева, О. Степанищева, а також сучасних відомих науковців І. Коляди, Т. Ладиченко, О. Пометун, С. Терна.

Важливе місце у формуванні уявлень в учнів 9 класу про суспільно-політичне життя українських земель у складі Російської імперії належить темі: «Наддніпрянська Україна в системі міжнародних відносин першої третини ХІХ ст.».

Для пояснення матеріалу даної теми вчитель використовує різні прийоми усного методу навчання історії. У ході розповіді він розкриває суспільно-політичне становище українських земель напередодні вторгнення військ Наполеона на територію Російської імперії.

При висвітленні питання про плани Наполеона щодо українських земель вчителю доцільно використати такий методичний прийом усного методу як пояснення. Пояснення вчитель супроводжує роботою з настінною картою і пропонує учням на контурних картах позначити території, які повинні були бути включені до створених наполеонідів.

Вчитель при розкритті ставлення представників основних таборів української еліти до війни 1812 р. використовує тематично-порівняльну таблицю «Українство в роки російсько-французької війни 1812 р.».

При роботі з історичними персоналіями І. Котляревського та В. Капніста доцільно використати методичний прийом історико-біографічний опис, який вчитель супроводжує роботою з портретом.

У контексті вивчення теми «Наддніпрянська Україна в системі міжнародних відносин першої третини ХІХ ст.» цікавим є сюжет про організацію І. Котляревським 5-го козацького полку. Щоб в учнів склалося яскраве уявлення про цей процес, доцільно використати такий методичний прийом усного методу як сюжетна розповідь.

Міжнародна науково-методична конференція

**ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА:
ПОГЛЯД КРІЗЬ ВІКИ**

5 грудня 2012 р.
Київ

Тези доповідей

Відповідальний редактор
Смолій В.А.

Оригінал-макет
Шевченко В.В.

Підписано до друку 03.12.2012. Формат 60x84 1/16
Ум. друк.арк. 8,7. Обл. вид. арк. 8,0.
Наклад 300. Зам. 24. 2012 р.
Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4